

ENDÜLÜS'TE MÜLÛKU'T-TAVÂİF'TEN ABBÂDÎLER (1023-1091)

Sevgi YALT

Çarşıbaşı Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni, 04628213502,
Hadim571@hotmail.com, ORCID NO: 0000-0001-6795-5539

Adnan ADIGÜZEL

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları İslam Tarihi Anabilim Dalı,
02222393750-6062, adiguzela63@gmail.com, ORCID NO: 0000-0002-4818-4051

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 15/06/2023

Accepted / Kabul Tarihi: 19/11/2023

<https://doi.org/10.26791/10.26791/sarkiat.1315385>

** Bu çalışma Sevgi Yalt'ın, Prof. Dr. Adnan Adıgüzel danışmanlığında 04/02/2022 tarihinde tamamladığı "Tavâif-i Mülûk'tan Abbâdîler Devleti" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları, Tezli Yüksek Lisans Programı, Eskişehir, Türkiye, 2022).*

Endülüs'te Mülûku't-Tavâif'ten Abbâdiler (1023-1091)

Öz

Müslümanlar 8. yüzyıl başlarında İber Yarımadası'nı fethetmişler ve bölgeye Endülüs demişlerdir. Burası Müslümanların hâkim olduğu yüzyıllar boyunca (711-1492) Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilerin birlikte yaşadığı bir coğrafya olmuştur. Bölgede Müslümanlarının en güçlü şekilde temsil edildiği ve buradaki İslamlaşmanın gerçekleştiği dönem Endülüs Emevi Devleti'nin hâkim olduğu yıllardır (756-1031). Bu devletin yıkılma sürecine girdiği 11. yüzyıl başlarından itibaren Endülüs'teki Müslümanların hâkim olduğu bölgede dağılmalar başlamıştır. Bu süreçte hemen her şehirde küçük devletler kurulmuştur. Bu anlamda 300-400 bin km karelik küçük bir alanda "mülûku't-tavâif" denilen birçokları bir şehir ya da kaleden ibaret olan onlarca devletçik ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada bu küçük devletlerden (mülûku't-tavâiften) biri olan, 1023-1091 yılları arasında Endülüs'te İşbiliye merkezli olarak hüküm sürmüş Abbâdî Devleti ele alınmıştır. Bu devlet İşbiliye kadısı Ebû'l-Kasım Muhammed b. Abbâd tarafından 1023 yılında kurulmuş, mülûku't-tavâifin en büyüğüdür. Devlet, 1091 yılında Murâbitlar tarafından yıkılana kadar 68 yıl hüküm sürmüştür.

Bu çalışmada devletin ortaya çıkış süreci, siyasi faaliyetleri ve komşu devletlerle ilişkileri ele alınmıştır. Bunun yanında devletin yöneticileri olan İbn Abbâd, Mu'tazid, Mu'temid dönemleri, siyasi olayları anlatılmış, Abbâdilerde idarî ve sosyo-kültürel hayat hakkında bilgi verilmiştir. Bu çalışmanın Endülüs'te kurulan Mülûku't-tavâif devletlerinin tarihi, özellikleri ve faaliyetleri noktasında yapılacak çalışmalara örneklik teşkil etmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mülûku't-tavâif, İşbiliye, Abbâdî, Mu'tazid, Mu'temid

Abbadis From Muluku't-Tavaif in andalusia (1023-1091)

Abstract

Muslims conquered the Iberian Peninsula in the early 8th century and named the region Andalusia. This was a geography where Muslims, Christians and Jews lived together during the centuries when Muslims dominated (711-1492). The period when Muslims were most strongly represented in the region and Islamization took place here was during the years when the Andalusian Umayyad State was dominant (756-1031). From the beginning of the 11th century, when this state entered the process of collapse, disintegration began in the Muslim-dominated region of Andalusia. In this process, small states were established in almost every city. In this sense, in a small area of 300-400 thousand square kilometers, dozens of statelets called "mülûku't-tevâif" emerged, most of which consisted of a city or a castle. In this study, the Abbadi State, one of these small states (mülûku't-tavâif), which ruled in Andalusia, centered in İşbiliye, between 1023-1091, is discussed. This state was ruled by the judge of İşbiliye, Ebû'l-Kasım Muhammed b. Founded by Abbad in 1023, it is the largest of the mulûku't-tawaif. The state ruled for 68 years until it was destroyed by the Almoravids in 1091.

In this study, the emergence process of the state, its political activities and relations with neighboring states are discussed. In addition, the periods of Ibn Abbad, Mu'tazid and Mu'tamid, the rulers of the state, and their political events were explained, and information was given about the administrative and socio-cultural life of the Abbadids. This study is intended to serve as an example for future studies on the history, characteristics and activities of the Mülûku't-Tevâif states established in Andalusia.

Keywords: Muluk al-tawâif, Sevilla, Abbâdî, Mu'tazid, Mu'temid

Giriş

Endülüs, 711 yılında Târik b. Ziyâd ve Musa b. Nusayr'ın çabalarıyla Müslümanların eline geçmiştir. Bu bölgeye yüzyıllarca Müslümanlar hâkim olmuş ve burada İslam medeniyetini en iyi şekilde temsil etmişlerdir. Endülüs Emevî Devleti'nin kurulmasıyla (756) Endülüs'te siyasi, ekonomik, kültürel, dinî vb. alanlarda yeni bir dönem başlamış ve önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bölgede önemli düzeylere ulaşan bilim, sanat ve kültürel seviye Avrupa'ya örnek olmuştur.¹ Endülüs Emevî Devleti'nin 11. yüzyılın ilk yıllarından itibaren yıkılmaya doğru gittiği dönemde 1009'dan başlayarak bölgedeki Müslümanların siyasi birliği bozulmuştur. Bunun sonucu olarak Endülüs'te Müslümanların hâkim olduğu topraklarda çok sayıda küçük bölge, şehir, kale devletleri ortaya çıkmıştır. Onlarca sayıdaki bu devletlere küçük krallıklar anlamında "Tavâif-i Mülûk" ismi verilmiştir. Bu devletler içinde en büyüğü ise İşbiliye merkezli kurulan Abbâdîler (Benî Abbâd) Devleti'dir.

Abbâdîler Devleti, 1023 yılında İşbiliye (Sevilla) merkezli olarak kurulmuştur. Devletin kurucusu olan İbn Abbâd, köken itibarıyla Hims'ta yerleşik olan Lahm Araplarına mensuptur. Bu devletin ilk emîri, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Abbâd'tır. Muhammed, 1042 yılına dek devletin sınırlarını genişletmek için çaba harcamıştır. O, 1042 yılında vefat ettiğinde yerine oğlu Mu'tazîd lakaplı Ebû Amr Abbâd b. Muhammed geçmiştir.²

Mu'tazîd dönemi Abbâdîlerin en güçlü olduğu ve devlet sınırlarının genişlediği bir dönemdir. Mu'tazîd Birzâlîler, Eftasîler, Zirîler gibi komşu emîrliklerle mücadele ederek devletin sınırlarını genişletmiştir. Onun döneminde bu emîrlik, mülûkû't-tavâifin en büyüğü haline gelmiştir. Mu'tazîd 1069 yılında vefat edince yerine oğlu Muhammed geçmiş ve Mu'temîd lakabını almıştır. Mu'temîd, birçok şehrin yanı sıra Endülüs'te Emevîler Devleti döneminde başkent olarak kullanılan Kurtuba'yı da ele geçirmiştir. Bu dönemde bir yandan da kuzeydeki Hıristiyan krallıklarla mücadele edilmiştir.³

Kastilya Kralı VI. Alfonso'nun Tuleytula'yı alması (1085) Endülüs Müslümanlarının tamamının siyasi bağımsızlıklarını tehlikeye sokmuştur. Bu elim olaydan sonra Abbâdî emîri Mu'temîd'in gayret ve girişimleriyle Endülüs emîrlikleri bir araya gelerek Kuzey Afrika'daki Murâbitlar'dan yardım isteme kararı almışlardır. Murâbitların emîri Yûsuf b. Tâşfîn⁴ onların yardım isteğini kabul ederek ordusuyla Endülüs'e gelmiştir. Yapılan Zellâka Savaşı'nda (12 Recep 479/23 Ekim 1086) Müslümanlar Haçlı/Hıristiyan güçlerini bozguna uğratmışlardır. Bu zafer Endülüs Müslümanları açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Savaşın ardından Yûsuf Mağrib'e dönmüştür.⁵ Zellâka zaferinden kısa zaman sonra Hıristiyanlar tekrar saldırıya geçmişler, Mu'temîd de Yûsuf b. Tâşfîn'den bir kez daha yardım istemiştir. Bu yardım talebi üzerine Yûsuf ikinci kez Endülüs'e geçmiş ancak buradaki Müslüman liderlerin kendi aralarındaki çekişmeler ve Yûsuf'a destek konusunda gevşek davranmaları başarılı bir sonuç almalarını engellemiş ve Yûsuf tekrar memleketi Mağrib'e dönmüştür. Yûsuf, bu süreçte Endülüs'te birbirleriyle sürekli çekişme halinde bulunan ve düşmanlara karşı ise çaresiz bir şekilde teslim olma yolundaki bölge devletlerini ortadan kaldırmaya karar vermiştir (1090). Endülüs'ün en büyük emîrliği olan Abbâdîler Devleti de bu dönemde Murâbitlar tarafından ortadan kaldırılan (1091) devletlerden biri olmuştur. Abbâdîler Devleti'ne son verildikten sonra emîr Mu'temîd ve ailesi Ağmât'a sürülmüş ve o burada 1095 yılında vefat etmiştir.⁶

Ülkemizde, tavâif-i mülûkun en büyüğü olan Abbâdîler hakkında yeterli düzeyde çalışma yapılmamıştır. Bu konudaki bilgiler, genellikle ansiklopedi maddeleri ve bazı kitaplardaki küçük paragraflar düzeyinde, detaylara girilmeden anlatılmıştır. Bu çalışmayla tavâif-i mülûkun en güçlü devleti olan Abbâdîler Devleti'nin İslam tarihindeki yeri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Burada Endülüs'te 11. yüzyılda ortaya çıkmış olan İbn Abbâd'ın kurduğu bu devletin tarihi aydınlatılmaya gayret gösterilecektir.

1 Mehmet Özdemir, "Endülüs - TDV İslâm Ansiklopedisi", erişim: 19 Aralık 2021; Roger Garaudy. *Endülüs'te İslam-Düşüncenin Başkenti Kurtuba*, (İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2014); Meria Rosa Menocal. *Dünyanın İncisi Endülüs Modeli*. (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006).

2 Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâdîler - TDV İslâm Ansiklopedisi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, erişim: 14 Temmuz 2021, <https://islamansiklopedisi.org.tr/abbadiler>.

3 Yıldız, "Abbâdîler - TDV İslâm Ansiklopedisi".

4 Bu konuda daha geniş bilgi için bk.: Adnan Adıgüzel, Yûsuf b. Tâşfîn, Ensar Yay. İstanbul 2022.

5 Mehmet Özdemir, "Yûsuf b. Tâşfîn - TDV İslâm Ansiklopedisi", erişim: 01 Temmuz 2021, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yusuf-b-tasfin>; Mehmet Özdemir, "Zellâka Savaşı - TDV İslâm Ansiklopedisi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, erişim: 14 Temmuz 2021, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zellaka-savasi>.

6 Abdülvâhid Merrâküşî, *el-Mu'cib fi Telhîsi Ahbâri'l-Mağrib*, thk. Muhammed Said Aryan, 1. Bs (Kahire, 1963), 208. Bu konuda daha geniş bilgi için bk.: Sevgi Yalt, *Tavâif-i Mülûk'tan Abbâdîler Devleti* (Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2022).

1. Abbâdîlerin Kökeni ve Devletin Kuruluşu

Abbâdîlerin, İslam'dan önce Hîre'de yaşayan ve Hîre Krallığı'nın soyundan olan Lahm kabilesine mensup olduklarına dair rivayetler vardır.⁷ Abbâdîler, Nu'man b. Münzir Mau's-Sema'nın oğullarındandır.⁸ Abbâdîlerin atalarından Nuaym ve Attâf b. Nuaym Hims'ta Şam ve Mısır arasındaki el-Ariş'te yaşamışlardır.⁹ Attâf b. Nuaym 123/741 yılında Belc b. Bişr el-Kureyşî'nin maiyetindeki askerlerle birlikte Endülüs'e geçmiş ve Vâdilkebir'in (Guadalquivir) kıyısında Endülüs'ün güneybatısında bulunan İşbîliye'ye (Sevilla) bağlı bir yer olan Taşane bölgesine iki günlük mesafede olan bir köye yerleşmiştir.¹⁰ Onun soyundan gelen İsmail b. Muhammed b. İsmail b. Kureyş b. Abbâd b. Ömer b. Eslem b. Ömer b. Attâf b. Nuaym el-Lahmî, Abbâdî Devleti'nin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Baba tarafından Arap, anne tarafından İspanyol olan bu kişi, Taşane'de dünyaya gelmiş ve «Ebû'l-Velîd» olarak künyelenmiştir.¹¹ Gençliğinde İbn Abdülber'le birlikte birçok âlimin meclislerine katılmıştır.¹²

Ebû'l-Velîd'in çok zengin bir kişi olduğu, hatta zenginliğinin İşbîliye'nin üçte birine denk geldiği belirtilmiştir.¹³ Ebû'l-Velîd, zenginliği ve cömertliğinden dolayı Endülüs Emevî Devleti parçalandıktan sonra ortaya çıkan iç karışıklıklar sebebiyle başı belaya giren bazı önemli şahsiyetleri himayesine almıştır. Abbâdîler, Endülüs Emevî Devleti'nde birçok vazifede bulunmuşlardır. Bu durumu onların zenginliğinin kaynağı olarak da düşünebiliriz. Muhammed b. İsmail, başlangıçta Taşane'de sahip olduğu donanıyla buradaki dinî ve idarî işleri yürütmüştür. Onun oğlu olan Ebû'l-Velîd ise bir süre II. Hişâm'ın (976-1008) muhafız birliğinin komutanlığını yapmış, daha sonra devletin adeta fiili başkanları durumundaki Amirîlerden, Hâcib İbn Ebû Âmir el-Mansûr tarafından Kurtuba Camii imam-hatîpliğine, ardından İşbîliye kadılığına getirilmiştir.¹⁴

Zü'l-vizâreteyn" (iki farklı vezirliğe tek başına atanmış) unvanına sahip olan İbn Abbâd, İşbîliye kadılığının yanında şehrin asayiş işlerinin idare ve kontrolünü de üzerine almış, bu şekilde büyük oranda İşbîliye idaresini de yürütmüştür.¹⁵ İbn Abbâd, bu dönemde bulunduğu makamları kaybetmemek için halifeler ve diğer ileri gelen devlet adamlarıyla arasını iyi tutmuştur. Öte yandan İbn Abbâd, halkla ilişkilerini de oldukça iyi tutmuş, onlardan ihtiyacı olanların yardımına koşmuştur. O, bölgesinde halkın sevgi ve saygısını kazanmıştır. Gerek zenginliği ve soyluluğundan, gerekse cömertliği ve faziletinden dolayı devlet yönetiminin krize girdiği ve idarî zafiyetlerin ortaya çıktığı 11. yüzyıl başlarında, İşbîliye'de halktan çok sayıda kişi onun etrafında toplanmıştır. Bunun sonucu olarak Ebû'l-Velîd, kendisinden sonra ortaya çıkacak olan Abbâdî hanedanlığının kurulmasına zemin hazırlamıştır. O, 414/1023'de gözleri bozulana dek İşbîliye'deki görevine devam etmiş,¹⁶ gözleri görmez olunca da yerine oğlu Ebû'l-Kâsım Muhammed'i geçirmiştir.¹⁷

Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Zü'l-vizâreteyn Ebû'l-Velîd İsmâil b. Muhammed,¹⁸ Abbâdîler Devleti'nin kurucu-

7 Müellifi Mechûl, *Kitabu'l-Hulelü'l-Mevşiyye fi Zikri'l-Ahbâri'l-Merrâküşiyye*, thk. Süheyl Zekkâr ve Abdülkadir Zimâme, 1. Bs (Fas: Dârü'r-Reşad el-Hadise, 1979), 46.

8 Feth b. Hâkân el-Kaysî, *Matmahu'l-Enfüs ve Mesrahu't-Te'ennüs fi Mülehi Ehli'l-Endelüs*, thk. Muhammed Ali Şevâbike, 1. Bs (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1983), 170; Şeyh Ahmed b. Muhammed Mekkâri, *Nefhu't-Tib min Ğusni'l-Endelüsi'r-Ratib*, thk. İhsan Abbas, 1. Bs (Beyrut: Daru Sadır, 1968), 4, 226; Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Ebu Bekr el-Kudai İbnü'l-Ebbâr, *Kitâbü'l-Hulleti's-Siyerâ*, thk. Hüseyin Munis, 2. Bs (Kahire: Daru'l-Mearif, 1985), 2, 35.

9 Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'î'z-Zamân*, thk. İhsan Abbas, 1. Bs (Beyrut: Daru Sadır, 1972), 5, 21; Lisânüddin İbnü'l-Hatîb, *El-İhâta fi Ahbâri Ğirnâta*, thk. Muhammed Abdullah İnan, 1. Bs (Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 1974), 2, 108; İbnü'l-Ebbâr, *Hulleti's-Siyerâ*, 2, 35.

10 İbn Hallikân, *Vefâyât*, 5, 21; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib fi İhtisâri Ahbâri Mülûki'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, thk. Beşar İwad Ma'ruf ve Mahmud Beşar İwad, 1. Bs (Tunus: Daru'l-Ğarbi'l-İslami, 2013), 2, 439; İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 2, 108.

11 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 2, 108.

12 Muhammed b. Fütüh b. Abdullah Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis fi Tarihi'l-Ulemai'l-Endelüs*, thk. Beşar Avvad Ma'ruf ve Muhammed Beşar Avvad, 1. Bs (Tunus: Daru'l-Ğarbi'l-İslami, 2008), 124; Mehmet Özdemir, "İbn Abbâd, Ebû'l-Kâsım - TDV İslâm Ansiklopedisi", erişim: 01 Temmuz 2021.

13 İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2, 439; Reinhart Pieter Anne Dozy, *El-Muslimune fi'l-Endelüs*, trc. Hasan Habeşi, 1. Bs (Kahire: El-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Ammetu li'l-kitap, 1995), 3: 10.

14 İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 438; Lisânüddin İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-A'lâm*, ed. Ahmed Muhtâr el-Abbâdî - Seyyid Kesrevi Hasan, 1. Bs (Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kutubu'l-İlmiye, 2002), 1-2: 152.

15 İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2, 438.

16 İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 438.

17 İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 1-2: 152; Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Kitabu'l-İber ve Divanu'l-Mübtede ve'l-Haber fi Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Asaruhum mÎn Zevi's-Sulâtani'l-Ekber* (Suudi Arabistan: Beytu'l-Efkaru'd-Devliyye, t.y.), 999.

18 Onun tam künyesi, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Zü'l-vizâreteyn Ebû'l-Velîd, İsmâil b. Muhammed b. İsmail b. Kureyş b. Abbâd b. Ammâr b. Eslem b. Ammâr b. Attâf b. Nuaym, Ebû'l-Velîd lakaplı İsmâil b. Muhammed b. İsmâil b. Kureyş b. Abbâd el-Lahmî'dir. Bkz. Feth b. Hâkân el-Kaysî, *Matmahu'l-Enfüs*, 169; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 439.

sudur. Onun doğum tarihi ve yeri bilinmemektedir. Babasının İşbîliye kadılığı döneminde çok iyi bir eğitim alarak yetişmiş, babasının gözleri bozulunca onun yerine İşbîliye kadılığı görevine getirilmiştir. İbn Abbâd, zeki ve yöneticilik vasfı yüksek biri olarak sahip olduğu bilgi ve görgüyle babasının yerini doldurmuştur. Babasından kendisine kalan maddî mirasla da İşbîliye'nin en zenginlerinden biri olmuştur.¹⁹

Onun işbaşına gelmesi sürecinde Endülüs'te Hammûdîler dönemi (1016-1058) yöneticisi İşbîliye emîri Kâsım b. Hammûd'un öldürülen kardeşi Ali b. Hammûd'un yerine hilafete geçmek için Kurtuba'ya giderken (409/1018)²⁰ şehrin idaresini Ebû'l-Velîd b. Abbâd'a bırakması önemli bir aşamadır. Önceden şehrin kadılığını yürüten Ebû'l-Velîd b. Abbâd böylelikle şehrin idaresini de eline almıştı. Bu durum Kâsım b. Hammûd'un, hilafetin kendi hakkı olduğunu ileri süren yeğeni Yahyâ b. Ali b. Hammûd'un Kurtuba'yı işgal etmesi ve Kâsım'ın kaçıp İşbîliye'ye sığınmasına kadar sürmüştü. Daha sonra Kâsım, İşbîliye'de yerine oğulları Muhammed ile Hasan'ı bırakarak²¹ hilafeti Yahya'dan almak üzere tekrar Kurtuba'ya gitmiştir (414/1023).²² Ancak Kurtuba'da yeğeni Yahya ile mücadeleye girince Kurtuba halkı tarafından şehirden çıkarılmış²³ ve tekrar İşbîliye'ye hareket etmiştir.²⁴ Ancak bu sırada İbn Abbâd, şehrin önemli simalarından olan Muhammed b. Zîrî b. Donas el-Yafrânî'yi de yanına alarak halkın desteğiyle şehrin kapılarını Hammûdîlere kapatarak onları şehre sokmamıştır. Bu sırada İşbîliye'de olan Kâsım'ın oğulları Hasan ve Muhammed de şehirden çıkartılmışlardır.²⁵ Hammûdîlerin şehirden uzaklaştırılmasından sonra İbn Abbâd ile Muhammed b. Zîrî, şehrin imarı ve savunmasını güçlendirmiştir. İşbîliye'de halkın isteği ve desteklemesiyle Ebû'l-Kâsım İbn Abbâd şehrin yönetimini ele geçirmiştir.²⁶ İbn Abbâd'ın şehirde kadılık makamında olması, ailesinin İşbîliye topraklarının üçte birine sahip olması ve İbn Abbâd'ın 1018'de başlayan yönetimdeki başarısı bu konuda halkın desteğini almasında önemli bir rol oynamıştır.²⁷

İbn Abbâd şehrin yönetimi için bir istişare heyeti oluşturmuştur. Böylelikle İşbîliye yönetimini Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Abbâd, fakih Ebûbekir Muhammed b. Hasan ez-Zübeydî ve Vezir Ebû Muhammed Abdullah b. Meryem el-Elhani gibi şahıslar üstlenmişlerdir (414/1023).²⁸ Şehrin tüm işleri bu üç kişinin istişare ile verdikleri kararlarla yürütülmeye başlanmış, önemli evraklara üçünün de mührü basılmıştır. Ancak bir süre sonra İbn Abbâd'ın nüfuzu iyice artmış ve şehirdeki yönetimi tek başına yürütmeye başlamıştır.²⁹ İstişare meclisi her ne kadar varlığını devam ettirse de asıl karar mercii İbn Abbâd olmuştur. Bu yeni dönemde İbn Abbâd'ın tüm yetkileri eline alması dolayısıyla Abbâdî Devleti fiilen kurulmuştur.

İbn Abbâd, devletin askerî anlamda güçlenmesi için Arap, Berberî ve Hıristiyan paralı askerlerin de bulunduğu bir ordu kurmuştur.³⁰ İbn Abbâd, Bâce'yi³¹ ele geçirerek ülke sınırlarını genişletmeye çalışmış, kuzeybatı komşuları olan Eftasilerle çatışmalara girmiştir (421/1030).³²

Bu dönemin belki de en önemli olayı sabık Endülüs Emevî halifesi II. Hişâm'ın halife olarak ortaya çıkarılmasıdır. Daha önce birkaç kez öldüğü söylenen II. Hişâm, İbn Abbâd döneminde tekrar ortaya çıkarılmış, Abbâdîlerin merkezi olan İşbîliye'de onun adına halife olarak halktan biat alınmıştır. İbn Abbâd'ın oğlu da kendisine hâcîp olarak atanarak onun adına konuşmuş ve bu dönemde Abbâdî Devleti Endülüs'te büyük bir üne kavuşmuştur. Bu kişinin gerçek Hişâm olup olmadığı ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Ancak onun gerçek Hişâm değil, Hişâm'a çok

19 İzzeddin İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi el-Kâmil fi't-Târih*, trc. Abdülkerim Özeydin, 1. Bs (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 9: 215.

20 Mehmet Özdemir, "Hammûdîler" TDV İslâm Ansiklopedisi, 15, 496, 497. Erişim: 24 Mart 2023.

21 Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, 43.

22 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 1991, 9: 215.

23 Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, 43; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 1991, 9: 216; İmâdüddîn İsmâil b. Ali b. Mahmûd Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbârî'l-Beşer*, 1. Bs (Mısır: Dâru'l-Mearif, 1998), 2: 146.

24 Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, 43.

25 Merrâküşî, *Mu'cib*, 126; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 1991, 9: 216; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 439.

26 İbn Hallikân, *Vefâyât*, 5: 22.

27 İbn İzârî, 1. Bs (Tunus: Daru'l-Ğarbi'l-İslami, 2013), 3: 195; Delile Şeybani - Karmit Sümeyye, *en-Nazmu's-Siyasiyetu ve'l-İdariyye fi İşbîliye Hilali Asri Mülûkû't-Tavâif* (Yüksek Lisans Tezi, Camiatu's-Şehid Hama Lahdar el-Vadi, 2017), 17-18.

28 Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, 43; Merrâküşî, *Mu'cib*, 149.

29 Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, 43; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 440.

30 İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 44.

31 Portekiz'in aşağı Alentejo bölgesinde, Lizbon'un güneydoğusunda, Kurtuba'nın batısında bulunur. Romalılar devrindeki adı Pax Julia'dır. Bâce ismi fetihten sonra Müslümanlar tarafından verilmiştir. Bkz. Ebu Mervan Abdülmelik b. Muhammed et-Tuzeri İbnü'l-Kerdebus, *Tarihu'l-Endelüs li İbni Kerdebus*, thk. Ahmet Muhtar Abbâdî, 1. Bs (İskenderiye: Ma'hadu'd-Dirasatu'l-İslamiye, 1971), 146; İbrahim Harekât, "Bâce - TDV İslâm Ansiklopedisi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, erişim: 12 Aralık 2021.

32 Dozy, *El-Muslimune fi'l-Endelüs*, 3: 12-13; Abdusselam Ahmed Tuud, *Benu Abbâd bi İşbîliye*, 1. Bs (Tetuan: Matbaatu Kerimadis, 1946), 47.

benzeyen ve Rebâh Kalesi'nde³³ müezzinlik yapan Halef el-Husrî olduğu bildirilmiştir.³⁴ İbn Abbâd, Hişâm'a çok benzeyen bu kişiyi görünce onu gizlice İşbîliye'ye getirmiştir. Birçok tarihçinin onun gerçek Hişâm olmadığı, ona benzeyen biri olduğunu kabul ettiği bu kişi için, halka ışığın halifenin gözlerine zarar verdiği söylenilerek bir perde arkasından onun adına biat alınmıştır.³⁵ Mu'tazîd döneminde halife olduğu iddia edilen II. Hişâm'ın bilinmeyen şekilde ölmesi (451/1059), cenazesinin de kimseye gösterilmemesi onunla ilgili ileri sürülen şüpheleri haklı çıkarmaktadır.³⁶ Abbâdiler, onun ismi üzerinden Endülüs'teki nüfuzlarını iyice artırmışlardır.

Abbadilerin ilk dönemlerinde daha önce İşbîliye'de de hâkim olan Şii Hammûdîlerle mücadele edilmiş, Hammûdî halifesi Yahya b. Hammûd öldürülmüştür (7 Muharrem 427/ Kâsım 1035).³⁷ Bu dönemde Karmûne Emîri Muhammed b. Abdullah el-Birzâlî, Mâleka Emîri İdris el-Alevî ve Gırnata Emîri Bâdis b. Habbûs birleşerek İsmail b. Abbâd komutasındaki İşbîliye ordusuna saldırmışlardır.³⁸ Bu savaşta İşbîliye ordusu büyük bir mağlubiyet yaşamış, İbn Abbâd'ın oğlu İsmail (Muharrem 431/Ekim 1039) bu savaşta öldürülmüştür.³⁹ Bu dönemde Endülüs'ün en önemli şehirlerinden olan Kurtuba alınmaya çalışılmış, ancak başarılı olunamamıştır.

İbn Abbâd, ömrü boyunca devletinin sınırlarını genişletmek için uğraşmış, 29 Cemâziyelevvel 433 (24 Ocak 1042) Pazar günü İşbîliye'de vefat etmiş ve saraya defnedilmiştir.⁴⁰ İbn Abbâd, hiçbir hükümdarlık lakabı veya unvanı kullanmamıştır. O, İşbîliye'de edebiyat ve ilim ehli ve aynı zamanda halk tarafından sevilen, sayılan bir kişi olarak yaşamış,⁴¹ vefatından sonra yerine oğlu Mu'tazîd geçmiştir.

2. Mu'tazîd-Billâh Dönemi (1042-1069)

Ebû Amr Fahrû'd-devle el-Mu'tazîd-Billâh Abbâd b. Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ebû'l-Velîd İsmail el-Lahmî, 27 Safer 407/5 Ağustos 1016 Salı günü Bâce şehrinde dünyaya gelmiştir.⁴² Ebû'l-Kâsım İbn Abbâd'ın ikinci oğludur. Abisi İsmail daha önce öldüğünden onun yerine veliaht olmuştur. Ebû Amr, babası vefat edince 433/1042 yılında 26 yaşında dayken Abbâdî emîri olmuştur. İlk lakabı Fahrû'd-devle'dir.⁴³ Ebû Amr tahta çıkınca, Abbasî halifeleri gibi lakap almış, kendisi aynı zamanda Abbasi halifeleri tarafından da kullanılmış olan "Mu'tazîd-Billah" lakabını seçmiştir.⁴⁴

Mu'tazîd, tahta geçerek geçmez ülkesinin sınırlarını genişletmek için çalışmalarına başlamış, ilk olarak İbn Tayfûr'un hâkimiyetindeki Mirtûle (Mértola)⁴⁵ şehrini sınırlarına katmıştır (436/1045).⁴⁶ Mu'tazîd daha sonra İzzü'd-devle lakaplı Ebû Abdullah Muhammed b. Yahya el-Yahsubî'nin elinde olan Leble'ye (Niebla)⁴⁷ saldırmıştır. İki ordu arasında bir süre ağır çatışmalar olmuştur. Mu'tazîd ile baş edemeyeceğini anlayan Yahsubî savaşın sonlarına doğru iyice köşeye sıkışınca Batalyevs emîri Muzaffer b. Eftas'tan yardım istemiştir.⁴⁸ Abbâdiler ile eskiden beri araları bozuk olan Batalyevs emîri hemen yardıma gelmiş, iki taraf arasında meydana gelen büyük savaşın başlarında İşbîliye

33 Endülüs'te Kurtuba ve Tuleytula arasında bulunan Ceyyân'a bağlı, Âne Nehri üzerinde sağlam surlara sahip bir kaledir. Emeviler döneminde inşa edilmiştir. Muhammed b. Abdilmün'im Himyerî, *er-Ravzü'l-Mi'târ fi Haberi'l-Aktâr*, thk. İhsan Abbas, 1. Bs (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1975), 469.

34 İbnü'l-Kerdebus, *Tarihu'l-Endelüs*, 68.

35 Merâkuşî, *Mu'cib*, 72; Ebu Mervan Abdulmelik b. Muhammed et-Tuzeri İbnü'l-Kerdebus, *El-İktifa fi Ahbari Hulefa*, thk. Salih b. Abdullah el-Ğamidi, 1. Bs (Suudi Arabistan: el-Camiatu'l-İslamiye, 2008), 1220.

36 İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 476. İbn Kerdebus bu olayın 455/1063 yılında olduğunu söyler. İbnü'l-Kerdebus, *Tarihu'l-Endelüs*, 68.

37 Humeydî, *Cezvetu'l-Muktebis*, 45; İbn Bessâm, *Zahîre*, 1: 316; Merâkuşî, *Mu'cib*, 104.

38 Ebû Nasr Feth b. Hâkan, *Kalâ'idü'l-İkyân fi'l-Mehâsini'l-A'yân*, thk. Hüseyin Haryuş, 1. Bs (Ürdün: Mektebetu'l-Menar, 1989), 262.

39 İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 441; Ahmet b. Yahya Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis fi Târîhi Ricâli Ehli'l-Endelüs*, thk. İbrahim Ebyari, 1. Bs (Kahire-Beyrut: Dâru'l-Kitabu'l-Misri, Dâru'l-Kitabu'l-Lübnani, 1989), 1: 59.

40 Ebu'l-Kasım b. Beşkûvâl, *Kitâbü's-Sıla fi'l-Târîhi E'immeti'l-Endelüs*, thk. Beşar Avad Ma'ruf, 1. Bs (Tunus: Daru'l-Ğarbi'l-İslami, 2010), 1: 152; İbn Hallikân, *Vefâyât*, 5: 23.

41 Humeydî, *Cezvetu'l-Muktebis*, 124.

42 İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 2: 39.

43 İbn Hallikân, *Vefâyât*, 5: 23; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 2: 39.

44 Reinhart Pieter Anne Dozy, *Mülûkû't-Tavâif ve Nazrati fi Tarihi'l-İslam*, trc. Kâmil Keylani, 1. Bs (Kahire: Hindavi, 2012), 49; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 2: 39.

45 Günümüzde Portekiz'in güneyinde bulunan bir şehirdir.

46 İbn Haldûn, *Kitabu'l-İber*, 1000.

47 Endülüs'ün batısına düşen bir şehirdir. Kırmızı olarak bilinir. Kadim bir şehirdir. Tuleytula ile arasında 20 günlük mesafe vardır. İbnü'l-Kerdebus, *Tarihu'l-Endelüs*, 145; Himyerî, *Ravzü'l-Mi'târ*, 507-508.

48 İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 2: 41.

ordusu Eftasîlere üstün gelse de sonuçta Eftasîler Mu'tazîd'ı ağır bir hezimete uğratmışlardır (439/1047).⁴⁹ Ancak aralarındaki savaş daha sonraki yıllarda da devam etmiş, 441/1050'de yapılan savaşta Benî Eftas'la birlikte hareket eden el-Yahsubî savaşın şiddetlendiği bir anda Kurtuba'ya sığınmıştır.⁵⁰ Onun kaçması üzerine Leble'de tahtına kardeşinin oğlu Nâsîru'd-devle Ebû Nasr geçmiştir.⁵¹ Leble tahtına çıkan Feth b. Halef, Mu'tazîd'a bağlılığını sunarak vergi vermek koşuluyla onunla anlaşmıştır.⁵² Ancak asıl niyeti Leble'yi almak olan Mu'tazîd, bir süre sonra aldığı vergiyi az bularak anlaşmayı bozup tekrar Leble'ye saldırmıştır. Bunun üzerine Nâsîru'd-devle müttefiki olan Batalyevs emîri Muzaffer b. Eftas'tan yardım alarak Abbâdî ordusunun karşısına çıkmıştır.⁵³ Yapılan savaşta İşbîliye ordusunun üstünlüğü karşısında Batalyevs emîri İbn Eftas, Gırnata emîri Bâdis b. Habbûs'tan yardım istemiştir. İbn Eftas, Bâdis'i de yanına alarak birlikte güçlü bir müttefik ordusu meydana getirmişlerdir. Bu ordu, İşbîliye ordusuyla şiddetli bir çatışmaya girmiştir (439/1047). Büyük can ve mal kaybına sebep olan savaşın bitirilmesi için Kurtuba emîri Ebû Velid b. Cehver arabuluculuk yapmaya çalışmış, ancak taraflar barışa yanaşmamışlardır.⁵⁴ İki taraf arasındaki bu savaşta büyük bir acımazlık ve vahşet sergilenmiştir.⁵⁵ Bundan sonraki süreçte de İşbîliye, Leble, Batalyevs ve Karmûne gibi Endülüs'teki komşu devletçikler arasında çeşitli savaş ittifakları kurularak şiddetli savaşlar devam etmiştir.⁵⁶ Tarafları uzlaştırmak için uğraşan Kurtuba emîri İbn Cehver'in çabaları barışı sağlamaya yetmemiştir.

Mu'tazîd, Berazile Berberîlerinden oğlu İsmail komutanlığında bir ordu kurmuştur. İsmail'i veziri Abdullah b. Sellam ile birlikte Eftasîler üzerine göndermiştir (442/1050).⁵⁷ İşbîliye ordusu Yabre'ye saldırarak büyük tahribatlar yapmıştır. Buna karşılık İbn Eftas da müttefiki İshak b. Abdullah el-Birzâlî'nin oğlu İzz b. İshak ile bir ordu hazırlamıştır.⁵⁸ Meydana gelen savaşta İşbîliye ordusu Eftasî ordusuna ağır kayıplar verdirmiş, İbn Eftas'ın kaleleri ve köylerini yerle bir etmiş, ekinleri harap etmiş ve birçok kişiyi öldürmüşlerdir.⁵⁹ Aldıkları ağır mağlubiyet sonucunda Eftasîler Batalyevs'e çekilmişlerdir. Savaşta İzz b. İshak b. Abdullah el-Birzâlî ile önceden Yabre⁶⁰ valisi olan İbn Eftas'ın amcaoğlu Ubeydullah el-Hıraz öldürülmüştür.⁶¹ Bu zaferlerle cesaretlenen İsmail b. Mu'tazîd, Eftasî topraklarındaki saldırılarına devam etmiş, birçok kaleyi ele geçirdikten sonra Batalyevs'i kuşatmıştır. Kuşatma bir süre devam etse de Kurtuba emîri İbn Cehver'in araya girmesiyle iki taraf arasında barış anlaşması yapılmıştır (443/1051).⁶² Yapılan savaşlarda üç binden fazla kişinin öldürüldüğü nakledilmektedir.⁶³

Öte yandan başından beri Kurtuba'yı alma hayalleri kuran Tuleytula Zünnûnî emîri Me'mun Yahya İbn Zünnûn, Kastilya Krallığının da desteğiyle Kurtuba'ya saldırmıştır. İbn Zünnûn'a gücü yetmeyen İbn Cehver, İşbîliye, Batalyevs, Leble, Velbe ve Şeltîş'ten yardım istemiştir. Kurtuba, İşbîliye, Batalyevs, Leble, Velbe ve Şeltîş askerlerinden oluşan müttefik ordusu Tuleytula emîri İbn Zünnûn'a karşı birleşmiştir (443/1052). Müttefik ordu ile baş edemeyeceğini anlayan Tuleytula emîri geri çekilmiştir. Müttefik orduya 500 kişilik küçük bir birlik gönderen Mu'tazîd,⁶⁴ Kurtuba savunması devam ederken Leble'ye saldırmış ve burayı ele geçirmiştir (445/1054).⁶⁵ Mu'tazîd daha sonra da Velbe ve Şeltîş (Saltes)'i ele geçirmeye çalışmıştır.⁶⁶ O, Benî Bekr'den Velbe'yi halka eman vererek almış,⁶⁷ ardından Şeltîş'i kuşatmış ve anlaşma ile Şeltîş'i de topraklarına katmıştır (443/1051).

49 İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 2: 41.

50 İbn İzârî, 3: 299-301; İbn Haldûn, *Kitabu'l-Iber*, 1000.

51 İbn İzârî, 3: 299-301.

52 İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 2: 42.

53 İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 449-450; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 2: 42.

54 İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 449-450; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 2: 42.

55 İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 449-450.

56 İbn Bessâm, *Zahîre*, 1, 387; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2, 466.

57 İbn Bessâm, *Zahîre*, 1: 387; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 466.

58 İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 466.

59 İbn Bessâm, *Zahîre*, 1: 387; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 466.

60 Endülüs'te Bâce'ye bağlı kadim bir kasabadır. Şair İbn Abdun buralıdır. Himyerî, *Ravzü'l-Mi'âr*, 615-616.

61 İbn Bessâm, *Zahîre*, 1: 388; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 466.

62 İbn Bessâm, *Zahîre*, 1: 361; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 451.

63 İbn Bessâm, *Zahîre*, 1: 361.

64 Tuud, *Benu Abbâd*, 87; Ali Muhammed Sallâbî, *Abbasiler Dönemi Murabıtlar Devleti*, 2. Bs (İstanbul: Ravza Yayınları, 2021), 238.

65 İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 445; İbn Haldûn, *Kitabu'l-Iber*, 1000.

66 İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 471; İbn Haldûn, *Kitabu'l-Iber*, 1000.

67 İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 471.

Mu'tazîd daha sonra Mu'tasîm Muhammed b. Said b. Harun'un yönetimindeki Portekiz'in güneyinde bulunan Şentemeriye (443/1051) ve Ukşûnube'yi ele geçirmiştir (449/1057).⁶⁸ Mu'tazîd'in Müslüman emîrlerin topraklarına saldırıları devam etmiştir. O, Şilb'e (Silves) saldırıya geçmiş,⁶⁹ Şilb emîri II. Muzaffer'i öldürerek⁷⁰ Şilb'i ele geçirmiş ve Benî Müzeynî emîrliğini ortadan kaldırmıştır (455/1063).⁷¹

Mu'tazîd, Leble, Şilb, Şeltîş, Cebelu'l-Uyun ve Şentemeriye'yi alarak topraklarını Batı Endülüs'e doğru genişletmiştir.⁷² O, yaklaşık 20 yılda Batı Endülüs'teki emîrlikleri ortadan kaldırmayı başarmıştır.⁷³ Mu'tazîd, batıdaki emîrliklerle savaşırken güneyden bir saldırıya uğramamak için buradaki Berberîlerle anlaşma yapmıştı.⁷⁴ Mu'tazîd, batıdaki seferlerini bitirince güneydeki Berberî emîrliklere karşı harekete geçmiştir. O dönemde güneyde Gırnata'da Zîrî b. Menad es-Sanhâci, Karmûne'de Benî Birzâl ez-Zenatiyyûn, Mevrûr'da Benî Demmer el-Ebadiyyun, Erkûş'ta Benî Hazrûn, Runde'de Benî Ebi Kurre, Leble ve Şilb'te Benî Yahyâ, Batı Şentemeriye Benî Harun, Şeltîş'te Benî Merin hüküm sürmekteydi.⁷⁵ Mu'tazîd bu emîrliklerin bir kısmını önceden almış, kalanlara karşı da girişimlere başlamıştı. Mu'tazîd veziri Abdullah b. Sellam komutasında bir ordu hazırlayıp, Cezîretülhadra üzerine göndermiştir (446/1054).⁷⁶ Buradaki emîr Kâsım b. Muhammed el-Alevî, müttefiki olan Sebte emîri Secavat Sükût el-Bergavâti'den yardım istemiştir. Sebte emîrinin yardımını gecikince Kâsım, şehri Abbâdîlere teslim ederek Kurtuba'ya sığınmıştır.⁷⁷

Bu zaferin ardından Mu'tazîd, geriye kalan diğer Berberî emîrliklerini de almak için harekete geçmiş, emîrliklerin durumunu keşfetmek amacıyla hizmetkârlarıyla birlikte Berberî emîrleri ziyarete gitmiştir. Bu çerçevede ilk olarak Mevrûr'u ziyaret etmiş ve emîrlere değerli hediyeler vermiştir.⁷⁸ Daha sonra Runde emîrini ziyaret etmiştir.⁷⁹ Ziyaretlerini tamamlayıp İşbîliye'ye dönen Mu'tazîd bir süre sonra Mevrûr hâkimi Muhammed b. Nûh ed-Demmerî, Runde (Ronda) hâkimi Ebû Nûr b. Ebû Kurre ve Beni Yirniyyan emîri Abdûn b. Muhammed b. Hazrûn'u İşbîliye'ye davet etmiştir (445/1053).⁸⁰ Önce emîrleri güzelce ağırlamış, daha sonra onları bir hamama götürüp hamamın kapı ve pencerelerini ördürerek hepsini öldürmüştü (445/1053-54)⁸¹ ve ardından da emîrlerini öldürdüğü şehirlere karşı saldırıya geçmiştir. Mu'tazîd, hamamda öldürttüğü Muhammed b. Nuh'un şehri Mevrûr'u,⁸² ardından da Erkûş,⁸³ Şazûne ve Şerîş'i ele geçirmiştir (458/1066).⁸⁴

Mu'tazîd, savaş, hile ve casuslar yoluyla çevresindeki Müslüman emîrlikleri bir bir ele geçirmeye devam etmiştir.⁸⁵ O, 459/1065'de Runde'yi,⁸⁶ 459/1067 yılında da Tuleytula emîrinin Kurtuba'yı almasına yardım sözü vermek suretiyle anlaşarak Karmûne'yi almıştır.⁸⁷ Ancak Karmûne'yi aldıktan hemen sonra Kurtuba'yı alma planları yapmaya başlamıştır.

Mu'tazîd'in çabalarıyla Abbâdiler Devleti mülûkû't-tavâifin en büyüğü haline gelmiştir. Mülûkû't-tavâif içinde askeri yönden en güçlü devlet olan Abbâdiler, sahip olduğu doğal kaynaklardan dolayı da Endülüs emîrliklerinin en zengini haline gelmiştir.⁸⁸ Mu'tazîd bu dönemde kendisine karşı isyana kalkışan oğlu İsmail'i kendi elleriyle öldürmüştü (455/1063).⁸⁹

68 İbn Haldûn, *Kitabu'l-İber*, 1000; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 2: 43.

69 İbn Haldûn, *Kitabu'l-İber*, 1000.

70 İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 2: 44.

71 İbn İzârî Şilb'in 443 yılında alındığını söyler. İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 445.

72 İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 445.

73 İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 2: 44.

74 İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 2: 45.

75 İbn Haldûn, *Kitabu'l-İber*, 1000.

76 İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 472.

77 İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 464.

78 İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 452.

79 İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 492.

80 İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 492; İbn Haldûn, *Kitabu'l-İber*, 1000.

81 İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 493.

82 İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 2: 46.

83 İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 493.

84 İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 493, 294.

85 Abdulvehhab İzam, *El-Mu'temid Bin Abbâd*, 1. Bs (Kahire: Hendavi, 2012), 65.

86 İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 2: 47.

87 İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 501; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 2: 47.

88 İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 2: 48.

89 Merrâküşî, *Mu'cib*, 153; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2, 473; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 2, 50.

Hayatı boyunca Müslüman emîrliklerle sürekli savaş halinde olan Mu'tazîd aynı gayreti Hıristiyan krallıklara karşı gösterememiştir. Mu'tazîd, Kastilya-Leon Kralı Fernando İşbiliye'yi kuşattığında (455/1063), savaşmak yerine diğer emîrlikler gibi onlarla vergi karşılığında anlaşma yapmayı tercih etmiştir (455/1063).⁹⁰

Endülüs İslâm tarihinin en önemli ve en ünlü simalarından biri olan Mu'tazîd-Billâh, İşbiliye'de 2 Cemâziyelâhir 461/29 Mart 1069'da vefat etmiştir.⁹¹ Mu'tazîd'in kısa süreli felçten (inmeden) dolayı, eceliyle ya da Rum kralının kendisine gönderdiği zehirli elbiseyle zehirlenerek öldüğü rivayet edilmiştir.⁹² Bir başka rivayete göre ise o difteri hastalığından ölmüştür.⁹³

Kaynaklarda Mu'tazîd şahsiyet olarak, güzel yüzlü, sağlıklı bir görünüme sahip, heybetli, keskin zekâlı, hazırcevap, samimi, kurnaz, sert ve cesur oluşuyla akranlarını geride bırakan biri olarak anlatılmıştır.⁹⁴

3. Mu'temid-Alellah Dönemi (1069-1091)

El-Mu'temid-Alellah,⁹⁵ Bâce'de (Beja) dünyaya gelmiştir (Rebîülevvel 431/Kâsım-Aralık 1039).⁹⁶ Babası Abbâdî Emîri Mu'tazîd-Billâh, annesi Dâniye (Denia) Emîri Mücâhid el-Âmirî'nin kızıdır. Babasının özel ilgisi ve alakasıyla iyi bir devlet adamı olarak yetişmiş, babası Mu'tazîd vefat edince yerine Zâfir lakabıyla tahta geçmiştir (481/1069).⁹⁷ Mu'temid, Abbâdîlerin üçüncü ve son emîridir. Tahta geçtiğinde 30 yaşındaydı.⁹⁸ İbn Abbâd, önce Zâfir sonra Mu'temid lakabını almıştır.⁹⁹ Mu'temid lakabını karısı İ'timad er-Rumeykiyye'nin İ'timad ismine uygun olduğu için kullanmıştır.¹⁰⁰ Bu lakabını ömrünün sonuna kadar kullanmış ve tarihte de bu lakabıyla meşhur olmuştur.

Mu'temid, başa geçer geçmez dedesi ve babasının almak isteyip de alamadıkları Kurtuba'yı ele geçirmek için hazırlıklara başlamıştır. Bu sırada 462/1070'de Tuleytula emîri Me'mun Yahya b. Zünnûn Tuleytula, Kastilya ve Doğu Şentemeriye askerlerinden oluşan bir orduyla Kurtuba'yı kuşatmıştı.¹⁰¹ Kurtuba emîri Abdülmelik bir süre kuşatmaya mukavemet etse de daha önce öldürdüğü veziri İbnü's-Sekkâ'nın taraftarı olan askerler ordudan ayrılınca zor durumda kalmış ve çareyi Mu'temid'ten yardım istemekte bulmuştur.¹⁰² Mu'temid önce 300 atlı, ardından iki komutanı Halef b. Necah ve Muhammed b. Mertîn ile birlikte Kurtuba'ya 1000 atlıyı yardıma göndermiştir. İşbiliye ordusu Zünnûnîleri Kurtuba'dan kovmuştur.¹⁰³ Zünnûnî ordusu Tuleytula'ya döner dönmez İşbiliyeliler bazı muhalif Kurtubalılarla Abbâdîlere tabi olmaları ve Abdülmelik'i tahttan indirmek için kendilerine yardım etmeleri hususunda anlaşma yapıp, Abdülmelik'e bir tuzak kurmuşlardır. Zünnûnî ordusunun Tuleytula'ya dönüşünün yedinci günü İşbiliye ordusu, memleketlerine dönecekmiş izlenimi vererek hazırlanmışlardır. Tuzaktan haberi olmayan Abdülmelik onları uğurlamak için sarayda hazırlık yaptığı esnada dışarda aniden bir isyan başlamış, İşbiliye ordusuyla birleşen isyancılar sarayı basıp Beni Cehver'in yakınlarını ve destekçilerini tutuklamışlardır.¹⁰⁴ Cehverîlerin hanedan üyeleri tutuklanıp önce İşbiliye'ye ardından Şeltîş Adası'na gönderilmişlerdir. Abdülmelik'in babası Ebû'l-Velîd, o esnada çok yaşlı olduğu için bu olaydan 40 gün sonra vefat etmiştir.¹⁰⁵ Böylece Kurtuba ve çevresinde kurulup yaklaşık kırk yıl hüküm süren Cehverîler Hânedanı yıkılmış, Endülüs Emevî Devleti'ne yıllarca başkentlik yapan Kurtuba Abbâdîlerin eline

90 İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 2: 48; Salah Halis, *İşbiliye Fi'l-Karnî'l-Hamis el-Hicri*, 1. Bs (Beyrut: Daru's-Sekafe, 1965), 131.

91 İbn Hallikân, *Vefâyât*, 1972, 5: 24; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 483.

92 Merâkuşî, *Mu'cib*, 157.

93 İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 445.

94 Merâkuşî, *Mu'cib*, 151; İbn Hallikân, *Vefâyât*, 1: 28.

95 Tam künyesi, "Ebû'l-Kasım el-Mu'temid-Alellah ez-Zâfirü'l-Müeyyed Muhammed b. Abbâd el-Mu'tazîd b. Muhammed b. İsmâil el-Lahmî," şeklindedir.

96 İbn Hallikân, *Vefâyât*, 5: 37; İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 2: 119.

97 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 2, 119.

98 Tahta çıktığında Mu'temid'in 37 yaşında olduğuna dair rivayetler de vardır. Buna göre onun doğum tarihini 1022 olarak kabul edilmelidir. Bkz. Merrâkuşî, *Mu'cib*, 158.

99 Müeyyed Billâh ve Mu'temid-Alellah lakaplarını da kullanmıştır. Bkz. İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 2, 109.

100 İbnü'l-Ebbâr, *Hulleti's-Siyerâ*, 2, 62; Şeyh Ahmed b. Muhammed Mekkârî, *Nefhu'l-Tib Min Ğusni'l-Endelüsü'r-Ratib*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Daru Sadır, 1968), 1, 440.

101 İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 465; Yusuf Eşbah, *Tarihu'l-Endelüs fi Ahdî'l-Murabutin ve'l-Muvahhidin*, trc. Muhammed Abdullah İnan (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1996), 50-51.

102 İbn Bessâm, *Zahîre*, 1, 610; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2, 483.

103 İbn Bessâm, *Zahîre*, 1, 610.

104 İbn Bessâm, *Zahîre*, 1, 610; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 483.

105 Ebû Mervân İbn Hayyân, *el-Muktebes min Enbâ'i Ehli'l-Endelüs*, thk. Mahmud Ali Mekki, (Kahire, 1994), 65; İbn Bessâm, *Zahîre*, 1, 611; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2, 484.

geçmiştir (20 Recep 462/Haziran 1070).¹⁰⁶ Beş yıl boyunca Abbâdilerin elinde kalan Kurtuba daha sonra Zünnûnîlerin eline geçmiştir. 467/1075 yılında İbn Zünnûn, İbn Ukkâşe diye bilinen Haris b. Hakem önderliğinde kurduğu gizli bir tertiple sarayı basıp Mu'temid'in oğlu Ebu Amr Abbâd'ı öldürdükten sonra Kurtuba'yı Abbâdilerden almıştır.¹⁰⁷ Bu olaydan sonra Kurtuba sadece üç yıl Tuleytula emîrliği olan Zünnûnîlerde kalmış, 471/1078 yılında Mu'temid, güçlü bir ordu toplayıp ordusuyla Kurtuba'yı tekrar ele geçirmiştir (25 Muharrem 471/7 Ağustos 1078).¹⁰⁸ Mu'temid Kurtuba'yı aldıktan sonra, daha önce oğlunu öldüren İbn Ukkâşe'yi ve tüm adamlarını öldürmüştür.¹⁰⁹

Mu'temid sınırlarını genişletme politikasına devam etmiş, veziri İbn Ammâr'ı İbn Tâhir'in egemenliğindeki Mürsiye'yi almak için görevlendirmiştir (471/1078). Çok geçmeden İbn Ammâr Mürsiye'yi alıp İşbîliye topraklarına katmıştır.¹¹⁰ İbn Ammâr'ın Mürsiye'yi aldıktan sonra burada bağımsız bir lider gibi hareket etmesi ve Mu'temid'in emirlerini yerine getirmemesi kendi sonunu getirmiştir.¹¹¹ Vezirini çok seven Mu'temid, onun emirlerini dinlememesi üzerine önce onu tutuklamış, bir süre sonra da kendi elleriyle öldürmüştür.¹¹²

Mu'temid, bütün kurnazlık, saldırı ve hilelerini Müslüman emîrlıklere karşı kullanmış Hıristiyan krallıklara karşı ise bir şey yapamamıştır. O da babası gibi Kastilya-Leon Krallığı'na haraç vermiştir. Bu durum Kastilya-Leon Kralı VI. Alfonso'nun 1085 yılında Endülüs Müslümanlarının en önemli merkezlerinden biri olan Tuleytula'yı almasına kadar sürmüştür. Alfonso yedi yıl boyunca almaya çabaladığı Tuleytula'yı Zünnûnî emîri Yahya el-Kâdir ile anlaşma yaparak ele geçirmiştir.¹¹³ Böylelikle Tuleytula barış yoluyla Kastilya Krallığı'na teslim edilmiştir (27 Muharrem 478/25 Mayıs 1085).¹¹⁴ Tuleytula'nın düşmesi VI. Alfonso'nun "reconquista"yı gerçekleştirme noktasında attığı en önemli adım olmuştur.¹¹⁵ Tuleytula'nın düşüşü başta mülûkû't-tavâif emîrleri olmak üzere tüm İslam âleminde derin bir hüzne neden olmuştur. Mülûkû't-tavâif emîrleri bu vesileyle aralarında yıllardır devam eden ihtilaf, düşmanlık ve savaşı bir kenara bırakıp Hıristiyan haçlı saldırılarına nasıl karşı koyacaklarını düşünmeye başlamışlardır.

Tuleytula'nın Alfonso'nun eline geçmesinden sonra sıranın başta kendi şehri olmak üzere diğer Endülüs şehirlerine geldiğini anlayan Mu'temid, Sahrâ'dan başlayarak Mağrib'e kadar geniş bir bölgede hâkim olan Murabıtlar'dan (1042-1147)¹¹⁶ yardım istemeyi düşünmeye başlamıştır. Mu'temid daha sonra diğer Endülüs emîrliklerine de haber gönderip yardım isteme düşüncesini onlara bildirmiş ve diğer emîrlerle bu yönde karar almışlardır. Yapılan görüşmeler sonucunda Mu'temid, veziri Ebubekir b. Zeydûn önderliğinde Kurtuba kadısı Ebûbekir b. Ubeydullah b. Edhem, Batalyevs kadısı Ebû İshak b. Mukanna ve Kadı İbn Cafer'den oluşan dört kişilik bir heyeti¹¹⁷ Endülüs'teki 13 emîrin imzasının bulunduğu mektupla Merrakeş'teki Murabıtlar lideri Yûsuf b. Tâşfin'e göndermiştir.¹¹⁸ Bu ilk mektuptan sonra Mu'temid, durumun vahametini anlatan yeni bir mektup daha yazıp Yûsuf b. Tâşfin'e göndermiştir. Yûsuf b. Tâşfin, Mu'temid'e kendisine askeri üs yapmak amacıyla Cezîretülhadrâ'yı vermesi karşılığında yardım edeceğini bildirmiştir.¹¹⁹ Mu'temid, Yûsuf'un teklifini kabul ederek Cezîretülhadrâ'yı ona tahsis etmiştir.¹²⁰ Bunun üzerine Yûsuf b. Tâşfin 15 bin kadar askerleriyle Endülüs'e geçmiştir (Rebülevvel 479/Mayıs 1086).¹²¹ Bugün Sagrajas ismi verilen ve İslam tarihçileri tarafından Zellâka adıyla bilinen Batalyevs Nehri'nin üzerindeki ovada Endülüs'lü askerlerin de katıldığı Murabıtlar ordusuyla Alfonso komutanlığındaki birleşik Hıristiyan Haçlı ordusu karşı karşıya

106 İbn Hayyân, *Muktebes*, 65.

107 Merrâküşî, *Mu'cib*, 190; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, 1991, 9: 225.

108 Merrâküşî, *Mu'cib*, 189.

109 İbnü'l-Esir, *Kâmil*, 1991, 10: 119; İbnü'l-Ebbâr, *Hulleti's-Siyerâ*, 2: 177.

110 İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 2: 65.

111 Merrâküşî, *Mu'cib*, 180-181.

112 Feth b. Hâkan, *Kalâ'idü'l-İkyân*, 288; Merrâküşî, *Mu'cib*, 187-188-189.

113 İbnü'l-Kerdebus, *el-İktifa*, 1242.

114 İbnü'l-Kerdebus, *Tarihu'l-Endelüs*, 85; İbn Hallikân, *Vefâyât*, 1972, 5: 27.

115 Yalt, *Abbâdiler*, 73.

116 Adnan Adigüzel, "Mağrib ve Endülüs'ü Birleştiren Lider Yûsuf b. Taşfin", *İstem*, 32 (2018): 232.

117 Himyerî, *Ravzü'l-Mi'târ*, 288; Mekkâri, *Nefhu'l-Tib*, 1968, 4: 359.

118 Mekkâri, *Nefhu'l-Tib*, 1968, 4: 359-360. Merrâküşî Mu'temid'in 479 yılında bizzat Merakeş'e gidip İbn Taşfin'den yardım istediğini söyler. Merrâküşî, *Mu'cib*, 190.

119 Başta oğlu Reşid olmak üzere bazı kişiler Mu'temid'in Murabıtları Endülüs'e çağırmasını uygun görmemişlerdir. Onların gelip Endülüs'e hâkim olmaya çalışacakları konusundaki endişelerini bildirmişlerdir. Mu'temid ise bu yardımı almayınca da devletin tamamen Hıristiyanların eline geçme tehlikesini dile getirmiş ve meşhur, "Benim için deve çobanlığı domuz çobanlığından evladır." sözünü söylemiştir. Bkz. İbn Hallikân, *Vefâyât*, 1: 115; Müellifi Mechül, *Hulelü'l-Mevşiyye*, 44-45.

120 Müellifi Mechül, *Hulelü'l-Mevşiyye*, 50-51; Mekkâri, *Nefhu'l-Tib*, 1968, 4: 246.

121 Lisânüddin İbnü'l-Hatib, *Tarihu'l-Mağribi'l-Arabi fi'l-Asri'l-Vasit*, thk. Muhammed Muhtar Ayyari ve Muhammed İbrahim Kettani, 1. Bs (Fas: Daru'l-Kitap, 1964), 3: 240.

gelmiştir.¹²² Hıristiyanların daha büyük bir askeri güce sahip oldukları kabul edilen¹²³ karşılaşmada Müslümanlar büyük bir zafer kazanmışlardır. Zellâka zaferi Endülüs Müslümanları için bir dönüm noktası olmuştur (12 Recep 479/23 Ekim 1086).¹²⁴ Zellâka Savaşı'nda Endülüs askerleri ilk anda panikle kaçtıkları halde Mu'temid düşmana en iyi şekilde karşı koymuştur. Hıristiyanların büyük bir hezimet yaşadığı ve on binlerle¹²⁵ ifade edilen kayıplar verdiği bu savaşta Alfonso da bacağından yaralanarak küçük bir askeri birlikle kaçmıştır.¹²⁶

Bazı kaynaklarda "Vakîatü Batalyevs" şeklinde kaydedilen Zellâka Savaşı, yaklaşık bir asırdır Hıristiyanlar karşısında güç kaybetmekte olan Endülüs'teki Müslümanları yok olmaktan kurtarmış, iyice tırmanan Hıristiyan yayılmasını bir süre için de olsa durdurmuştur. Böylece XI. yüzyıl gibi erken bir dönemde başarıya ulaşabilecek olan "reconquista" hareketinin tamamlanması bu zafer sayesinde 15. yüzyıl sonlarına kadar (1492) geciktirilmiştir.

Yûsuf b. Tâşfin, bu zaferden hemen sonra ele geçirilen ganimetleri Endülüs Müslümanlarına bırakmış, kendi aralarında çekişmemelerini ve birlik olmalarını tavsiye ederek Mağrib'e dönmüştür. Ancak kısa zaman sonra Avrupa'daki Hıristiyanların da desteği ile VI. Alfonso saldırılarına devam etmiştir. Saldırıları üzerine Mu'temid tekrar Yûsuf'tan yardım istemiş ve Murâbitlar ordusu ikinci kez Endülüs'e geçmiştir (Rebîülevvel 481/Haziran 1088).¹²⁷ Yûsuf bu gelişinde Endülüs Müslüman emîrleri arasındaki kavgaları, düşmanlıkları ve emîrlerin düşmanla savaşmaktan çok kendi saltanatlarını kurtarmak peşinde olduklarını görmüştür. Buradaki emîrler Alfonso'ya haraç vererek ayakta kalmaya çalışıyorlar, kendi kardeşlerine saldırmaktan çekinmiyorlardı.

Böyle bir tablo karşısında Yûsuf b. Tâşfin bölgeyi almak için planlar yapmaya başlamıştır. Endülüs'e ilk geçişinden itibaren buraya hayran kalan Yûsuf'un aklında buraya sahip olma düşüncesi daha o zamanlar var olmuştur. Yûsuf b. Tâşfin memleketine döner dönmez Endülüs'ü almak için hazırlıklar yapmaya başlamış, bu anlamda Bağdat'a bir heyet göndererek bu konuda fetva istemiştir. İçinde Gazzali'nin de bulunduğu dönemin âlimleri Endülüs'ü ele geçirmesi konusunda istediği fetvayı vermişlerdir.¹²⁸

Yûsuf b. Tâşfin, 1090 yılında üçüncü kez Endülüs'e geçmiş, ancak bu defa bölgedeki emîrlikleri ortadan kaldırmak için gitmiştir. Yûsuf ilk olarak Abdullah b. Bulukkîn'in elinde bulunan Gırnata'yı iki aylık kuşatmadan sonra teslim almıştır.¹²⁹ Yûsuf ardından da Abdullah Bulukkîn'in kardeşi Temîm b. Bulukkîn'in elindeki Mâleka'yı ele geçirmiştir (Receb 483/Eylül 1090).¹³⁰

Yûsuf, Endülüs'ün tamamını ele geçirmek için Mağrib'e geçip Sebte'de karargâh kurmuş¹³¹ ve buradan sevk ettiği ordularıyla dört koldan Endülüs'ü ele geçirmeye çalışmıştır. Amcasının oğlu Sîr b. Ebûbekir'i İşbîliye ve Batalyevs üzerine, komutan Ebû Abdullah b. Muhammed b. el-Hac'ı Kurtuba üzerine, komutan Zekeriya b. Vasnu'yu Mu'tasım Muhammed b. Muhammed b. Sumâdih'in yönetimindeki Meriye üzerine ve dördüncü orduyu da Cerverâ Haşemî komutasında Runde üzerine göndermiştir.¹³² Murâbitlar kısa zamanda Abbâdilere bağlı tüm şehirleri aldıktan sonra son olarak, Sîr b. Ebûbekir tarafından dört aylık kuşatmadan sonra İşbîliye'yi de ele geçirmişlerdir (22 Receb 484/9 Eylül 1091).¹³³ Mu'temid bu kuşatma esnasında büyük bir direniş göstermiş, zor durumda kalınca bazı kalelerini vermek karşılığında Alfonso'dan yardım istemiştir. Ancak Murâbitlar, Alfonso'nun yardıma gelen ordusunu İşbîliye'ye varmadan karşılamışlar ve büyük bir yenilgiye uğratmışlardır.¹³⁴

122 İbnü'l-Kerdebus, *el-İktifa*, 93; Sallâbî, *Murâbitlar Devleti*, 264; Abdulaziz b. Abdullah, *Tarihu'l-Mağrib el-Asri'l-Kadim ve'l-Asri'l-Vasit* (Fas: Mektebetu's-Selam, Mektebetu'l-Mearif, t.y.), 106.

123 Savaşdaki asker sayısı hakkında 50 bin ile 300 bin arasında farklı rivayetler olsa da tam bir sayı vermek pek mümkün değildir. Mehmet Özdemir, her iki ordunun da yaklaşık 100 bin kişi civarında olduğunu ifade eder ve İslâm tarihi kaynaklarında Hıristiyan ordusunun, Hıristiyan kaynaklarında ise Müslüman ordusunun sayıca fazla olduğunu belirten bilgiler olduğunu ifade eder. Bkz. "Zellâka Savaşı" *TDV İslam Ansiklopedisi*, erişim: 14 Temmuz 2021.

124 Müellifi Mechûl, *Hulelü'l-Mevşîyye*, 59; Eşbah, *Tarihu'l-Endelüs*, 90; İbn Ebu Dînâr, *el-Mu'nis*, 104; Evariste Levi Provençal, *El-Hadâratu'l-Arabiyye fi İspanya*, trc. Tahir Ahmed Mekki, 3. Bs (Kahire: Daru'l-Mearif, 1994), 30.

125 İbnü'l-Hatîb, *Tarihu'l-Mağrib*, 3: 245; İbnü'l-Kerdebus, yaklaşık 10 bin kişi öldü der. İbnü'l-Kerdebus, *Tarihu'l-Endelüs*, 94.

126 Abdullah b. Bulukkîn, *Müzekkerâtu'l-Emir Abdullah Ahiru Beni Zirî bi Gırnata*, thk. Evariste Levi Provençal, 1. Bs (Mısır: Daru'l-Mearif, 1955), 104-105; Merrâküşî, *Mu'cib*, 112-119; Himyerî, *Ravzü'l-Mi'târ*, 291.

127 İbn Ebû Zer', *Enîsu'l-Mutrib*, 152; İbn İzâri, 3: 141; Hüseyin Munis, *Mealimu Tarihu'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, 1. Bs (Kahire: Mektebetu'l-Usra, 1992), 373.

128 Merrâküşî, *Mu'cib*, 199.

129 İbn Hallikân, *Vefâyât*, 5, 29; İbn Ebû Zer', *Enîsu'l-Mutrib*, 153; Müellifi Mechûl, *Hulelü'l-Mevşîyye*, 71; İbn Ebû Zer', *Enîsu'l-Mutrib*, 154.

130 İbn Bulukkîn, *Tibyân*, 163.

131 Müellifi Mechûl, *Hulelü'l-Mevşîyye*, 72.

132 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 2: 116; İbnü'l-Hatîb, *Tarihu'l-Mağrib*, 3: 251; Müellifi Mechûl, *Hulelü'l-Mevşîyye*, 72-73.

133 *Tibyân*, 170; Merrâküşî, *Mu'cib*, 202; İbn Hallikân, *Vefâyât*, 1972, 5: 30.

134 İbn Ebû Zer', *Enîsu'l-Mutrib*, 155; Nâsırî, *el-İstiksa*, 2: 49.

Murâbıtlar, Abbâdîlere bağlı ele geçirdikleri şehirlerde valilik yapan Mu'temid'in oğullarını öldürmüşler, Mu'temid'i de tutuklayarak ailesiyle birlikte Merrakeş yakınlarındaki Ağmat'a göndermişlerdir.¹³⁵ Böylelikle 1023 yılında kurulan Abbâdî Devleti 1091 yılında Murâbıtlar tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Mu'temid ve ailesi elleri kolları zincirli halde Ağmât'a götürülmüşler ve burada zindana atılmışlar¹³⁶ ölünceye kadar da zillet ve yoksulluk içinde burada kalmışlardır.¹³⁷ Mu'temid Ağmât'a sürüldükten sonra çok geçmeden eşi Rumeykiye vefat etmiş, o eşinin vefatına çok üzülmüştür.¹³⁸ Mu'temid, ölümüne kadar (Zilhicce 488/Aralık 1095) burada sürgünde kalmıştır.¹³⁹ O, yaklaşık 23 yıl hüküm sürdükten sonra dört yıllık sürgün döneminin ardından 1095 yılında 57 yaşındayken Ağmat'ta vefat etmiştir.¹⁴⁰ Güçlü döneminde Endülüs'te korku salan Mu'temid'in cenaze namazı vasiyeti gereği "garip kul için duaya" şeklinde niyet edilerek kılınmıştır.¹⁴¹ Rivayete göre Mu'temid, öldükten sonra kabrine kendi yazdığı "Garibin kabri, gidip gelen seni sulasın." mısrasıyla başlayan şiirinin yazılmasını vasiyetetmiştir.¹⁴²

Abbâdî Devleti'nin üçüncü ve son emîri olan Mu'temid, Endülüs Müslümanlarının en güçlü ve en geniş alana hükmeden emîriydi.¹⁴³ Son derece cömert, yetenekli, zeki, ilim ehli bir kişiydi. Kendisi de şair olan ve divanı bulunan Mu'temid sarayında şairlere özel bir yer verirdi. İyi bir komutan ve cesur bir kişiliğe sahipti.¹⁴⁴ Yûsuf Eşbah, Mu'temid'in cesur bir savaşçı olduğunu ifade ederek, onun savaşlarda yaldızlı bir hilali çevreleyen altın bezemeli masmavi bir zırh giydiğini belirtmiştir.¹⁴⁵

4. Abbâdîlerde İdarî ve Sosyo-Kültürel Hayat

Abbâdîler, devletlerini İşbîliye'de Müslüman Endülüs geleneklerine göre kurmuşlardır.¹⁴⁶ Onların yönetim anlayışı o dönemdeki diğer Müslüman devletlerin yönetim anlayışından farklı değildir. Dönemin gelenekleri gereği emîrlere biat merkezi büyük mescitte alınmış, hutbede hükümdarların adı okunmuştur. Abbâdîlerde hükümdarın yanından ayrılmayan en yakın koruması olarak vazife yapan hacîpler ve devlet işlerine bakan en üst düzeydeki görevli olan vezirlikler bulunurdu. Devlete bağlı şehirleri ise genellikle emîrin oğulları ve diğer yakınlarından seçilen valiler yönetmişlerdi. Ayrıca Abbâdîlerde Endülüs'teki diğer bölgelerde olduğu gibi şehir güvenliğini sağlamak için şurta teşkilatı,¹⁴⁷ adli işler için de kadılık kurumu bulunmaktaydı.

Abbâdîlerin ordusu da diğer Müslüman Endülüs orduları gibi Arap, Berberî, saklabe (ç. Sakâlibe) denilen Slav kökenli köle askerler, Sudanlı siyahi köle askerler ve paralı İspanyol Hıristiyan askerlerin bulunduğu bir orduydü. Abbâdîlerin ilk ordusunu Ebû'l-Kâsım b. Abbâd kurmuş, ordusunu birçok farklı milletten müteşekkil paralı askerlerden meydana getirmişti.¹⁴⁸ Abbâdîlerin kara ordusu yanında biri askeri donanma, diğeri ticaret için oluşturulmuş iki çeşit deniz filosu da bulunmaktaydı.

Endülüs'te para basımı genellikle İşbîliye, Kurtuba ve Tuleytula gibi büyük merkezi şehirlerde yapılmaktaydı.¹⁴⁹ Arap paraları altın ve gümüş madenlerinden imal edilirdi ve Avrupa'da çok büyük bir değere sahipti.¹⁵⁰ Benî Abbâd

135 İbn Bulukkîn, *Tibyân*, 171; Merrâküşi, *Mu'cib*, 207.

136 Feth b. Hâkan, *Kalâ'idü'l-İkyân*, 100-101; Mekkâri, *Nefhu't-Tib*, 1968, 1, 439.

137 Mekkâri, *Nefhu't-Tib*, 1968, 1: 439; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 2: 207.

138 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 2: 119.

139 Feth b. Hâkan, *Kalâ'idü'l-İkyân*, 106; İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 2, 119; İbnü'l-Ebbâr, *Hulleti's-Siyerâ*, 2, 55; Raphael Balini'ya, "el-İşbîliyetü'l-İslamiye: Tarihuha es-Siyasi ve'l-İctimai ve's-Sekafî", *el-Hadaratu'l-Arabiyyetu'l-İslamiyye fi'l-Endelüs*, (Beyrut: Merkezu Dirasatu'l-Vahdetu'l-Arabiyye, 1999), 1, 223.

140 Merrâküşi Mu'temid öldüğünde 51 yaşındaydı der. Merrâküşi, *Mu'cib*, 208.

141 İbn Hallikân, *Vefâyât*, 5, 37; Mekkâri, *Nefhu't-Tib*, 1968, 4, 224.

142 Feth b. Hâkan, *Kalâ'idü'l-İkyân*, 109; İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 2, 119-120.

143 Feth b. Hâkan, *Kalâ'idü'l-İkyân*, 51-52; Mekkâri, *Nefhu't-Tib*, 4, 245-246.

144 Merrâküşi, *Mu'cib*, 158; Mekkâri, *Nefhu't-Tib*, 4, 245-246; François René de Chateaubriand, *Hülasatu Tarihi'l-Endelüs İla Sukuti Gırnata*, trc. Emîr Şekîb Arslan, (Mısır: Matbaatu'l-Menar, 1924), 83.

145 Eşbah, *Tarihu'l-Endelüs*, 54.

146 Tuud, *Benu Abbâd*, 213.

147 Mekkâri, *Nefhu't-Tib*, 1968, 1: 102; Tuud, *Benu Abbâd*, 216; Muhammed bin Abud, *et-Tarihu's-Siyasi ve'l-İctimai li İşbîliye fi Ahdi Duvelü'l-Tavâif*, 1. Bs (Fas: Metabiu's-Şuyuh, 1983), 106.

148 Tuud, *Benu Abbâd*, 219.

149 Muhammed Bakır Hüseyini, *Tetavver en-Nukudu'l-Arabiyyetu'l-İslamiyye*, 1. Bs (Bağdat: Matbaatu Darü'l-Cahid, 1969), 53.

150 Emin Tefkîk Tibi, *Dirasatu ve Buhusu fi Tarihi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, 1. Bs (Mısır: Dâru'l-Arabiyyetu'l-Kitab, 1997), 2: 329.

döneminde basılan dirhem ve dinarlar üzerinde emîrin ismi yazılmıştır.¹⁵¹ Abbâdilerden Mu'tazîd ve oğlu Mu'temîd kendi adınaparabastırması.¹⁵²

Abbâdiler döneminde devletin ekonomik faaliyetleri genel anlamda ziraat, sanayi ve ticaretten oluşuyordu. İşbîliye'de Endülüs'ün en zengin zeytin üretimi ve zeytin ticareti yapılmaktaydı.¹⁵³ Ayrıca iklimin uygunluğundan dolayı çok farklı meyve ve sebzeler yanında pamuk gibi zirai ürünler yetiştirildi.¹⁵⁴ Bunun dışında İşbîliye'de narenciye, biber, çeşitli çiçekler, ağaçlar, şeker kamışı gibi birçok bitki yetişirdi.¹⁵⁵ İşbîliye'de sanayi ürünü olarak musiki aletleri, nakış işleme, dekorasyon ve tasvirler yapıldı. Bunlar Endülüs ve diğer bölgelerde müşteri bulmaktaydı. Ayrıca şeker kamışı ve kuru meyve türleri de yetiştirilmekte ve satılmaktaydı.¹⁵⁶

Abbâdiler döneminde İşbîliye, etrafı taştan yapılmış sağlam surlarla çevrili Endülüs'ün en güzel şehriydi.¹⁵⁷ Burası çok sayıdaki köyü, kasabası, geniş verimli arazileri ve mükemmel bahçeleriyle Endülüs'ün zengin ve gözde şehirlerinin başında gelmekteydi.¹⁵⁸ İşbîliye'de de Endülüs'ün genelinde olduğu gibi evler genellikle Şam mimarisine göre inşa edilirdi. Abbâdilerin başkenti olan İşbîliye halkı neşe ve eğlenceleriyle meşhur, hayat tarzı olarak da insanların en rahatlarıydı.¹⁵⁹

Endülüs'ün genelinde olduğu gibi İşbîliye'de de eğitime çok önem verilmekteydi. Eğitim dili Arapçaydı ve çocuklar eğitime Kur'an'ı Kerim, tecvit ve diğer temel dini bilgiler dersleriyle başlardı. Yükseköğretimde de tefsir, hadis, fıkıh, felsefe, tarih, nahiv, dil bilgisi ve şiir gibi dini bilimler ve fen bilimleri öğretilirdi.¹⁶⁰ Şiir eğitimi İşbîliye'de en az hadis, tefsir, fıkıh kadar önem verilen bir alandı. Başta emîrlere olmak üzere insanlar şiire büyük rağbet gösterirdi. İşbîliye'de önemli şairler yetişmiştir. Vezir Ebû Cafer b. el-Ebbar,¹⁶¹ vezir Ebûbekir b. Lubâne ve İbn Hamdîs önemli şairlerindendi.¹⁶² Aynı şekilde vezir Ebû Velid b. Zeydün, İbn Ammâr¹⁶³ ve Ebû Bahr Abdussamed¹⁶⁴ de dönemin başta gelen önemli şairleri arasında sayılmalıdır.¹⁶⁵ Abbâdî emîrlere Mu'tazîd ve Mu'temîd, Mu'temîd'in oğlu Yezid er-Râdî de önemli şairlerindendi. Ayrıca Mu'tazîd'in eşiyle Mu'temîd'in eşi de (Rumeykiyye) önemli kadın şairlerdendi.¹⁶⁶ Bunların yanında Mu'temîd'in kızı Buseyne de aynı şekilde mahir şair ve edebiyatçılardandı.¹⁶⁷ Abbâdî emîrlere şairlere çok önem verdikleri için sarayda Daru's-Şuarâ adında şairlere has bir mekân bulunmaktaydı.

Bütün Endülüs'te olduğu gibi İşbîliye'de de musiki çok ileri bir noktadaydı. Eğlencelerde müzik aletleri çalınır, şarkılar söylenirdi. Abbâdilerin başkenti olan İşbîliye, musiki aletleri yapımında ün kazanmış ve bunların ihracı konusunda parlak bir ticari pazar oluşturmuştu.¹⁶⁸ İşbîliye, yalnızca müzik aletlerinin imalat ve satışı değil icrası anlamında da çok önemli yere sahipti. Burada erkek ve kadın şarkıcılar bulunmaktaydı. Hafsa binti Hamdun bu dönemdeki önemli şarkıcılardandı.¹⁶⁹ Şehrin bu özelliğinden dolayı, "İşbîliye'de bir âlim ölse kitapları Kurtuba'da satılır. Kurtuba'da bir müzisyen ölünce de müzik aletleri İşbîliye'de müşteri bulur." denilmiştir.¹⁷⁰

151 Atıf Mansur Muhammed Ramazan, *en-Nukudu'l-İslamiyyetun ve Ehemmiyetuha fi Diraseti'T-Tarih ve'l-Asar ve'l-Hadâratu'l-İslamiyye*, 1. Bs (Kahire: Mektebetu Zehra's-Şark, 2008), 88-89.

152 Don Francisco Codera Y Zaidin, *Taratado Numismatica Arabigo-Espanola*, 1. Bs (Madrid: Libreria De M. Murillo, 1879), 136-137-138.

153 Ebû Abdillâh Muhammed İdrîsî, *Kitabu Nüzhetü'l-Müştak fi İhtirâkı'l-Âfâk*, 1. Bs (Kahire: Mektebetu's-Sakafeti'd-Diniyye, 2002), 540.

154 Himyerî, *Ravzü'l-Mi'âr*, 59.

155 Mekkâri, *Nefhu'l-Tîb*, 1968, 1: 200; Provençal, *Hadâratu'l-Arabiyye*, 16; Falentina Süleyman Affane, *Memleketu İşbîliye Zamani Beni Abbâd ve Alakatihim ed-Dahiliyye ve'l-Hariciyye* (Yüksek Lisans Tezi, Camiatu'l-Necah el-Vataniyye Kulliyetu Dirasetu'l-Ulya, 2002), 29.

156 Himyerî, *Sıfatu Ceziretu'l-Endülüs*, 18-22; Affane, *Memleketu İşbîliye*, 29.

157 Himyerî, *Ravzü'l-Mi'âr*, 59.

158 Emîr Şekîb Arslan, *el-Hulelü's-Sündüsüyye fi'l-Ahbâr ve'l-Âsârî'l-Endelüsüyye*, 1. Bs (Lübnan: Daru Mektebetu'l-Hayat, 1939), 1: 198-199.

159 İdrîsî, *Nüzhetü'l-Müştak*, 540.

160 Philip Khuri Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, trc. Salih Tuğ, 1. Bs (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1981), 3-4: 802-803.

161 İbn Hallikân, *Vefayât*, 1: 141-142.

162 İbn Beşkûvâl, *es-Sıla*, 1: 455-297-428; İzam, *Mu'temîd*, 22.

163 Provençal, *Hadâratu'l-Arabiyye*, 46.

164 İzam, *Mu'temîd*, 31.

165 Humeydî, *Cezvetu'l-Muktebis*, 590.

166 Mekkâri, *Nefhu'l-Tîb*, 1968, 1: 440; Palencia, *Tarihu'l-Fikri'l-Endelüs*, 97; İzam, *Mu'temîd*, 23.

167 Cuma, *Nisau mine'l-Endelüs*, 161; İzam, *Mu'temîd*, 23.

168 Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam*, 3-4: 951; Tuud, *Benu Abbâd*, 247-248.

169 Cuma, *Nisau mine'l-Endelüs*, 17.

170 Makkari, *Nefhu'l-Tîb*, 1, 182, 208; C. Ersin Adıgüzel, İşbîliye'nin Endülüs'ün Siyasi ve Kültürel Tarihindeki Yeri ve Önemi. İstanbul

Abbâdî emîrleri şehirlerin imar edilmesi anlamında, birbirinden ihtişamlı saraylar, çarşılar, şehir surlarıyla yönetimleri altındaki bölgelerde güvenli ve müreffeh bir ortam oluşturmaya çalışmışlardır. Nitekim Endülüs'e davet edilen Yûsuf b. Tâşfin bir kaç gün İşbîliye'de ağırlandı,¹⁷¹ Mağrib'te büyük ve güçlü bir devlete sahip olduğu halde, burada gördüğü güzelliklere hayran kalmıştır.¹⁷²

Sonuç

Endülüs Emevî Devleti'nin yıkılışıyla Endülüs'te mülûkü't-tavâif adıyla birçok devlet ortaya çıkmış, Ebû'l-Kâsım Muhammed de 1023 yılında İşbîliye merkezli Abbâdiler Devletini kurmuş devletin sınırlarını genişletmek için Müslüman komşularıyla mücadeleye girmiştir. O, diğer mülûkü't-tavâif emîrlerinin topraklarını ele geçirerek devletin sınırlarını genişletmiştir.

Devletin ikinci emîri olan Mu'tazîd döneminde, Runde, Leble, Şeltiş gibi birçok şehir alınarak Abbâdî Devleti sınırları iyice genişletilmiştir. Mu'tazîd döneminde Abbâdiler Devleti Endülüs'te mülûkü't-tavâif arasındaki en geniş alana sahip ve aynı zamanda en güçlü devlet haline gelmiştir.

Mu'tazîd hem gaddarlığıyla hem de dehasıyla ön plana çıkan bir hükümdar olmuştur. Abbâdiler, mülûkü't-tavâif en büyüğü olmalarına rağmen diğer komşuları gibi Kastilya-Leon Krallığı'na haraç vermişlerdir. Mu'tazîd, askeri gücünü Müslüman emîrlere karşı kullanmış, Hıristiyan krallıklarla savaşmayı göze alamayıp onlara vergi/haraç vererek ayakta kalmaya çalışmıştır.

Abbâdî Devleti'nin üçüncü ve son emîri Mu'temid döneminde bir taraftan Hıristiyan Kastilya-Leon Krallığı'na vergi verilirken öbür taraftan Müslüman komşularla savaşarak devletin sınırlarının genişletilmesi devam ettirilmiştir. Ancak Mu'temid döneminde Zünnûnilerin egemenliğindeki Tuleytula'nın Hıristiyanların eline geçmesi Endülüs'te büyük bir korku ve endişe meydana getirmiştir. Bölgede iyice güçlenen Kastilya-Leon Krallığı Tuleytula'yı alıp Müslüman Endülüs'e çok büyük bir darbe vurmuş, devamında da Hıristiyanlar Müslümanlara ait merkezi şehirleri kuşatmaya başlamışlardır. Bu dönemde Abbâdî emîri Mu'temid, Müslümanların topraklarının hızla Hıristiyan işgaline uğrayacağı endişesiyle diğer emîrlerle de görüşerek Mağrib'teki Murâbitlardan yardım talebinde bulunmuştur. Bu talebin devletin sonu olacağı endişesine rağmen bir anlamda Hıristiyanlara karşı Mağribli Müslümanları tercih etmiştir. Nitekim Yûsuf b. Tâşfin önderliğindeki Müslümanlar Zellâka Savaşı'yla Endülüs tarihinde dönüm noktası olarak değerlendirilen bir başarı elde etmişlerdir. Ancak bunun ardından yaşanan gelişmeler de Endülüs'teki mülûkü't-tavâif sonunu getirmiş, bölge Murâbitlara bağlanmıştır. Haçlı işgaliyle karşı karşıya kalan Endülüs'te Murâbitların mücadelesiyle başlayan yeni süreç sayesinde birkaç yüzyıl daha Müslümanlar varlıklarını devam ettirme şansına sahip olmuştur. Bu tarihi sürecin başlangıcında Mu'temid'in kararları ve ortaya koyduğu askeri destek önemli bir yer tutmuştur.

Abbâdiler 68 yıl gibi kısa bir süre hüküm sürmelerine rağmen Müslüman Endülüs için önemli bir yere sahip olmuşlardır. Kendi dönemlerinde bir yandan Müslüman komşularıyla mücadele ederken diğer yandan da haraç ve vergiyle de olsa Hıristiyan krallıkların Endülüs'teki Müslüman topraklarından uzak tutulmasına çalışmışlardır.

Abbâdiler kültürel alanda da ön plana çıkan bir devlet olmuş, bu dönemde eğitim ve öğretime önem verilmiştir. İşbîliye, Abbâdiler hâkimiyetinde kültürel alanda en parlak dönemini yaşamıştır. Özellikle şiir alanında başta Abbâdî emîrleri olmak üzere birçok şair ön plana çıkmıştır. Bu dönemde sarayda yapılan eğlencelerde şairler maharetlerini sergilemişler, burada Endülüs ve İslam kültür tarihi açısından çok önemli şairler yetişmiştir. Bunun yanı sıra Abbâdî emîrleri birbirinden ihtişamlı saraylar yaptırmış ve İşbîliye'yi dönemin en güzel şehri haline getirmişlerdir.

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı YL Tezi. İstanbul: 2008, 74.

171 Müellifi Mechûl, *Hulelu'l-Mevşîyye*, 52.

172 Merrakuşi, *Mu'cib*, 191, 199; Adıgüzel, *Yusuf b. Taşfin*, 114.

Kaynakça

- Abud, Muhammed bin. *et-Tarihu's-Siyasi ve'l-İctimai li İşbilye fi Ahdi Duvelü't-Tavâif*. 1. Bs. Fas: Metabiu's-Şuyuh, 1983.
- Adıgüzel, Adnan. "Mağrib ve Endülüs'ü Birleştiren Lider Yüsuf b. Tâşfin". *İstem*. 32 (2018): 231-257.
- Affane, Falentina Süleyman. *Memleketu İşbilye Zamani Beni Abbâd ve Alakatihim ed-Dahiliye ve'l-Hariciye*. Yüksek Lisans Tezi, Camia-tu'l-Necah el-Vataniye Kulliyetu Dirasetu'l-Ulya, 2002.
- Balini'ya, Raphael. "el-İşbilyetu'l-İslamiye: Tarihuha es-Siyasi ve'l-İctimai ve's-Sekâfi". *el-Hadaratu'l-Arabiyyetu'l-İslamiye fi'l-Endelüs*. 2. Bs. 1. Beyrut: Merkezu Dirasatu'l-Vahdetu'l-Arabiye, 1999.
- Chateaubriand, François René de. *Hülasatu Tarihi'l-Endelüs İla Sukuti Gırnata*. Trc. Emîr Şekîb Arslan. 2. Bs. Mısır: Matbaatu'l-Menar, 1924.
- Codera Y Zaidin, Don Francisco. *Taratado Numismatica Arabigo-Espanola*. 1. Bs. Madrid: Libreria De M. Murillo, 1879.
- Cuma, Ahmed Halil. *Nisau mine'l-Endelüs*. 1. Bs. Beyrut: El-Yemame, 2001.
- Dabbî, Ahmet b. Yahya. *Buğyetü'l-Mültemis Fî Târîhi Ricâli Ehli'l-Endelüs*. Thk. İbrahim Ebyari. 1. Bs, 2 Cilt. Kahire-Beyrut: Dâru'l-Kita-bu'l-Mısri, Dâru'l-Kitabu'l-Lübnani, 1989.
- Dozy, Reinhart Pieter Anne. *El-Muslimune Fi'l-Endelüs*. Trc. Hasan Habeşi. 1. Bs, 3 Cilt. Kahire: El-Hey'etu'l-Mısrıyyetu'l-Ammetu Li'l-ki-tap, 1995.
- Dozy, Reinhart Pieter Anne. *Mülûkü't-Tavâif ve Nazrati fi Tarihi'l-İslam*. Trc. Kâmil Keylani. 1. Bs. Kahire: Hindavi, 2012.
- Ebu'l-Fidâ, İmâdüddîn İsmâil b. Alî b. Mahmûd. *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*. 1. Bs, 5 Cilt. Mısır: Dâru'l-Mearif, 1998.
- Eşbah, Yusuf. *Tarihu'l-Endelüs Fi Ahdi'l-Murabutin ve'l-Muvahhidin*. Trc. Muhammed Abdullah İnan. 2. Bs. Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 1996.
- Feth b. Hâkan, Ebû Nasr. *Kalâ'idü'l-İkân fi'l-Mehâsini'l-A'yân*. Thk. Hüseyin Haryuş. 1. Bs. Ürdün: Mektebetu'l-Menar, 1989.
- Feth b. Hâkân el-Kaysî. *Matmahu'l-Enfûs ve Mesrahu't-Te'ennüs fi Mülehi Ehli'l-Endelüs*. Thk. Muhammed Ali Şevâbîke. 1. Bs. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1983.
- Halis, Salah. *İşbilye Fi'l-Karni'l-Hamis el-Hicri*. 1. Bs. Beyrut: Daru's-Sekafe, 1965.
- Harekât, İbrahim. "Bâce - TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 12 Aralık 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bace--portekiz>.
- Himyerî, Muhammed b. Abdilmün'im. *er-Ravzü'l-Mi'târ fi Haberi'l-Aktâr*. Thk. İhsan Abbas. 1. Bs. Beyrut: Mektebetu'l-Lübnan, 1975.
- Hitti, Philip Khuri. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. Trc. Salih Tuğ. 1. Bs, 4 Cilt. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1981.
- Humeydî, Muhammed b. Fütûh b. Abdullah. *Cezvetü'l-Muktebis fi Tarihi'l-Ulemai'l-Endelüs*. Thk. Beşar Avvad Ma'ruf - ve Muhammed Beşar Avvad. 1. Bs. Tunus: Daru'l-Ğarbi'l-İslami, 2008.
- Hüseyni, Muhammed Bakır. *Tetavver en-Nukudu'l-Arabiyyetu'l-İslamiyye*. 1. Bs. Bağdat: Matbaatu Darû'l-Cahid, 1969.
- İbn Abdullah, Abdulaziz. *Tarihu'l-Mağrib el-Asri'l-Kadim ve'l-Asri'l-Vasit*. Fas: PDF: Mektebetu's-Selam, Mektebetu'l-Mearif, t.y.
- İbn Bessâm, Ebû'l-Hasen Alî. *Ez-Zahire fi Mehâsini Ehli'l-Cezîre*. Thk. İhsan Abbas. 1. Bs, 2 Cilt. Beyrut: Daru's-Sekafe, 1997.
- İbn Beşkûvâl, Ebu'l-Kasım. *Kitâbü's-Sıla fi'l-Târîhi E'immeti'l-Endelüs*. Thk. Beşar Avvad Ma'ruf. 1. Bs, 2 Cilt. Tunus: Daru'l-Ğarbi'l-İslami, 2010.
- İbn Bulukkîn, Abdullah. *Müzekkerâtu'l-Emir Abdullah Ahiru Beni Zîri bi Gırnata*. Thk. Evariste Levi Provençal. 1. Bs. Mısır: Daru'l-Mearif, 1955.
- İbn Ebu Dînâr, Ebû Abdillâh Muhammed. *el-Mu'nis fi Ahbâri İfrîkiyye ve Tûnis*. 1. Bs. Tunus: Tunus Devlet Matbaası, 1869.
- İbn Ebû Zer', Alî b. Abdullah. *El-Enisu'l-Mutrib bi-Ravzi'l-Kirtâs fi Ahbâri Mülûki'l-Mağrib ve Târîhi Medîneti Fâs*. 1. Bs. Rabat: Dâ-rü'l-Mansûr, 1972.
- İbn Haldûn, Abdurrahman Bi Muhammed. *Kitabu'l-İber ve Divanu'l-Mübtede ve'l-Haber Fi Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Asaruhum Mîn Zevi's-Sulatani'l-Ekber*. Suudi Arabistan: Beytu'l-Efkaru'd-Devliyye, t.y.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed. *Vefâyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân*. Thk. İhsan Abbas. 1. Bs, 8 Cilt. Beyrut: Daru Sadır, 1972.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed. *Vefâyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân*. Thk. İhsan Abbas. 1. Bs, 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, 1972.
- İbn Hayyân, Ebû Mervân. *el-Muktebes min Enbâ'i Ehli'l-Endelüs*. Thk. Mahmud Ali Mekki. 2. Bs. Kahire, 1994.
- İbn İzârî. 1. Bs, 4 Cilt. Tunus: Daru'l-Ğarbi'l-İslami, 2013.
- İbn İzârî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *el-Beyânü'l-Muğrib fi İhtisâri Ahbâri Mülûki'l-Endelüs ve'l-Mağrib*. Thk. Beşar İwad Ma'ruf - ve Mahmud Beşar İwad. 1. Bs, 4 Cilt. Tunus: Daru'l-Ğarbi'l-İslami, 2013.
- İbnü'l-Ebbâr, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Ebu Bekr el-Kudai. *Kitâbü'l-Hulleti's-Siyerâ*. Thk. Hüseyin Munis. 2. Bs, 2 Cilt. Ka-

hire: Daru'l-Mearif, 1985.

İbnü'l-Esir, İzzeddin. *İslam Tarihi el-Kâmil fi't-Târih*. Trc. Abdülkerim Özeydin. 1. Bs, 11 Cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.

İbnü'l-Esir, İzzeddin. *İslam Tarihi el-Kâmil fi't-Târih*. Trc. Abdülkerim Özeydin. 1. Bs, 11 Cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.

İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin. *A'mâlû'l-A'lâm*. Ed. Ahmed Muhtâr el-Abbâdî - Seyyid Kesrevi Hasan. 1. Bs, 3 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kutubu'l-İlmiye, 2002.

İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin. *El-İhâta Fi Ahbâri Ğurnâta*. Thk. Muhammed Abdullah İnan. 1. Bs, 4 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 1974.

İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin. *Tarihu'l-Mağribi'l-Arabi Fi'l-Asri'l-Vasit*. Thk. Muhammed Muhtar Ayyari - ve Muhammed İbrahim Kettani. 1. Bs, 3 Cilt. Fas: Daru'l-Kitap, 1964.

İbnü'l-Kerdebus, Ebu Mervan Abdulmelik b. Muhammed et-Tuzeri. *El-İktifa Fi Ahbari Hulefa*. Thk. Salih b. Abdullah el-Ğamidi. 1. Bs. Suudi Arabistan: el-Camiatu'l-İslamiye, 2008.

İbnü'l-Kerdebus, Ebu Mervan Abdulmelik b. Muhammed et-Tuzeri. *Tarihu'l-Endelüs li İbni Kerdebus*. Thk. Ahmet Muhtar Abbâdi. 1. Bs. İskenderiye: Ma'hadu'd-Dirasatu'l-İslamiye, 1971.

İdrîsî, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitabu Nüzhetü'l-Müştekâ fi İhtirâkı'l-Âfâk*. 1. Bs. Kahire: Mektebetu's-Sakafeti'd-Diniyye, 2002.

İnan, Muhammed Abdullah. *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*. 4. Bs, 4 Cilt. Kahire: PDF: Mektebetu'l-Hancı, 1997.

İzam, Abdulvehhab. *El-Mu'temid Bin Abbâd*. 1. Bs. Kahire: Hendavi, 2012.

Mekkâri, Şeyh Ahmed b. Muhammed. *Nefhu't-Tib Min Ğusni'l-Endelüsü'r-Ratib*. Thk. İhsan Abbas. 1. Bs, 8 Cilt. Beyrut: Daru Sadr, 1968.

Mekkâri, Şeyh Ahmed b. Muhammed. *Nefhu't-Tib Min Ğusni'l-Endelüsü'r-Ratib*. Thk. İhsan Abbas. 1. Bs, 8 Cilt. Beyrut: Daru Sadr, 1968.

Merrâküşi, Abdülvahid. *el-Mu'cib fi Telhisi Ahbâri'l-Mağrib*. Thk. Muhammed Said Aryan. 1. Bs. Kahire, 1963.

Munis, Hüseyin. *Mealimu Tarihu'l-Mağrib ve'l-Endelüs*. 1. Bs. Kahire: Mektebetu'l-Usra, 1992.

Müellifi Mechûl. *Kitabu'l-Hulelü'l-Mevşiyiye fi Zikri'l-Ahbâri'l-Merrâküşiyye*. Thk. Süheyl Zekkâr - ve Abdülkadir Zimâme. 1. Bs. Fas: Dârü'r-Reşad el-Hadise, 1979.

Nâsirî, Ebu Abbas Ahmed b. Halid. *Kitabu'l-İstiksa li Ahbari Duvelil'l-Mağribi'l-Aksa*. Thk. Cafer Nâsirî - ve Muhammed Nâsirî. 1. Bs, 9 Cilt. Fas: Daru'l-Kitap, 1954.

Özdemir, Mehmet. "Endülüs - TDV İslâm Ansiklopedisi". Erişim: 19 Aralık 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/endulus>.

Özdemir, Mehmet. "İbn Abbâd, Ebü'l-Kâsım - TDV İslâm Ansiklopedisi". Erişim: 01 Temmuz 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-abbad-ebul-kasim>.

Özdemir, Mehmet. "Yûsuf b. Tâşfîn - TDV İslâm Ansiklopedisi". Erişim: 01 Temmuz 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yusuf-b-tasfin>.

Özdemir, Mehmet. "Zellâka Savaşı - TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 14 Temmuz 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zellaka-savasi>.

Palencia, A. Gonzales. *Tarihu'l-Fikri'l-Endelüs*. Trc. Hüseyin Munis. 2. Bs. Kahire: Mektebetu's-Sekafetu'd-Diniyye, 1955.

Palomo, Maria Paz Torres. "İbn Hazrûn - TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 26 Temmuz 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hazrun>.

Provençal, Evariste Levi. *El-Hadâratu'l-Arabiyye fi İspanya*. Trc. Tahir Ahmed Mekkî. 3. Bs. Kahire: Daru'l-Mearif, 1994.

Ramazan, Atif Mansur Muhammed. *en-Nukudu'l-İslamiyyetun ve Ehemmiyetuha Fi Diraseti'T-Tarih ve'l-Asar ve'l-Hadaratu'l-İslamiyye*. 1. Bs. Kahire: Mektebetu Zehra's-Şark, 2008.

Sallâbî, Ali Muhammed. *Abbasiler Dönemi Murabıtlar Devleti*. 2. Bs. İstanbul: Ravza Yayınları, 2021.

Şeybani, Delile - Sümeyye, Karmit. *en-Nazmu's-Siyasiyetu ve'l-İdariyye fi İşbîliye Hilali Asri Mülûkû't-Tavâif*. Yüksek Lisans Tezi, Camiatu's-Şehid Hama Lahdar el-Vadi, 2017.

Tibi, Emin Tefvîk. *Dirasatu ve Buhusu fi Tarihi'l-Mağrib Ve'l-Endelüs*. 1. Bs, 2 Cilt. Mısır: Dârü'l-Arabiyyetu'l-Kitap, 1997.

Tuud, Abdusselam Ahmed. *Benu Abbâd Bi İşbîliye*. 1. Bs. Tetuan: Matbaatu Kerimadis, 1946.

Yalt, Sevgi. *Tavâif-i Mülûk'tan Abbâdiler Devleti*. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2022.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Abbâdiler - TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 14 Temmuz 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abbadiler>.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. Thk. Beşar Avvad Ma'ruf. 11. Bs, 27 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1996.

Zirikli, Hayreddin. *el-A'lâm Kāmüsü Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-'Arab ve'l-Müsta'rebîn ve'l-Müsteşrikîn*. 7. Bs. Beyrut: Daru'l-İlmu'l-Melayin, 1986.

EXTENDED ABSTRACT

During the Umayyad period, Muslims conquered the Iberian Peninsula in the early 8th century. They later named this conquered region Andalusia. Between 711 and 1492, when Muslims dominated, Andalusia became an important geography where Muslims, Christians and Jews lived together. The period when Muslims were most strongly represented in the region and Islamization took place here was the period when the Andalusian Umayyad State was dominant. After the Damascus-based Umayyad State was destroyed by the Abbasids, Abdurrahman I went to Andalusia and founded a state in this region called the Andalusian Umayyad State. This state dominated Andalusia between 756 and 1031 and made the Islamic Civilization dominant in Andalusia. From the beginning of the 11th century, when this state entered the process of collapse, disintegration began in the Muslim-dominated region of Andalusia. In this process, small independent states were established in almost every city in Andalusia. In a small area of 300-400 thousand square kilometers in Andalusia, dozens of statelets called "mülükü't-tavâif" emerged, most of which consisted of a city or a castle. The Abbadid State is one of these states that emerged in the region.

In this study, the Abbadid State, one of these small states (mülükü't-tavâif), which ruled in Andalusia between 1023 and 1091, centered in İşbiliye, is discussed. This state was ruled by the judge of İşbiliye, Ebûl-Kasım Muhammed b. Abbad in 1023, it is the largest of the mülükü't-tavâif. Muhammed, the founder of the state, made efforts to expand his country until his death. When he died in 1042, he was succeeded by his son Ebû Amr Abbâd b., nicknamed Mu'tazid. Muhammed has passed. The Mu'tazid period was a period when the Abbadids were at their strongest and the borders of the state expanded. During the reign of Mu'tazid, he expanded the borders of his state by fighting against many neighboring emirates established in Andalusia such as the Birzalis, Eftasids, and Zirids, and as a result, he made his emirate the largest among the mülükü't-tavâif. When Mu'tazid died in 1069, his son Muhammed took over and took the nickname Mu'temid. Mu'temid captured Cordoba and further expanded the borders of his state. During this period, struggles with Christian states continued. In 1085, King VI of Castile. Alfonso's capture of Tuleytula from the Zirids was a disaster for Muslims in Andalusia. This incident also caused Muslims to lose hope of dealing with the Christian states in the North. For this reason, Muslim dynasties gathered under the leadership of Abbadid emir Mu'temid and asked for help from the Almoravids established in North Africa. Almoravid State leader Yûsuf b. Tâşfin accepted their request for help and came to Andalusia. In the Battle of Zellaka in 1086, Yûsuf b. Muslims led by Tâşfin VI. They defeated the Crusader forces led by Alfonso. This victory was a very important turning point for Andalusian Muslims. Andalusia, which would come under Christian rule as early as the eleventh century, continued to be Muslim territory for several more centuries after this victory. During their reign in Andalusia, the Abbadids tried to develop Andalusia in every field. Although struggles in the political arena were generally fought among Muslims, Andalusia experienced a very bright period in the cultural arena. After ruling for 68 years, the Abbadids were eliminated by the Almoravids in 1091.

In this study, the emergence process of the state, its political activities and relations with neighboring states are discussed. In addition, the periods of Ibn Abbâd, Mu'tazid and Mu'temid, the rulers of the state, and their political events were explained, and information was given about the administrative and socio-cultural life of the Abbadids.

In our country, sufficient studies have not been conducted on the Abbadids, who are from the tavâif-i mülük. Information about this state generally does not go beyond small chapters in books and encyclopedia entries. This therefore causes this period to be under-recognised. Although the life of this state was short, 68 years, there was a bright period for Muslims in Andalusia during this period.

In this study, starting from the oldest sources that provide information about the period we are examining, we tried to examine other works written today as much as we could and the subjects were discussed within this framework. In the study, it was tried to benefit from the studies of Westerners (orientalists/orientalists) as much as possible, as well as many works written in this field in the Islamic world.

Clarifying this period, about which there are not many studies, is important for Andalusian Islamic History. It is extremely important to investigate this state, which was established in an important region such as Andalusia, which hosted the Islamic Civilization for centuries. This study is intended to serve as an example for future studies on the history, characteristics and activities of the Mülükü't-Tevâif states established in Andalusia.